

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет обліку та фінансів
Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної роботи
на здобуття ступеня вищої освіти Магістр
на тему: «Фінансовий механізм державного соціального страхування працівників аграрних підприємств: сучасний стан та перспективи удосконалення»

Виконав: здобувач вищої освіти
за освітньо-професійною програмою
Фінанси, банківська справа та страхування
спеціальності 072 Фінанси, банківська справа
та страхування
ступеня вищої освіти Магістр
Федь Валерій Юрійович

Полтава - 2023 року

ЗМІСТ

	ст.
Вступ.....	5
Розділ 1. Теоретичні засади організації та функціонування загальнообов'язкового державного соціального страхування.....	8
1.1. Економічна сутність, необхідність виникнення та розвиток соціального страхування як елементу соціального захисту населення.....	8
1.2. Механізм фінансового забезпечення формування фінансових відносин в системі державного соціального страхування.....	16
Розділ 2. Сучасна практика та прагматика державного соціального страхування працівників аграрних підприємств.....	23
2.1. Фінансовий механізм формування фінансових ресурсів системи державного соціального страхування.....	23
2.2. Оцінка досягнутого рівня соціального захисту населення через систему соціального страхування та пенсійного забезпечення.....	36
Розділ 3. Напрями удосконалення загальнообов'язкового державного соціального страхування працівників аграрних підприємств.....	44
3.1. Шляхи покращення науково-методологічного забезпечення фінансових відносин між суб'єктами соціального страхування.....	44
3.2. Перспективи підвищення ефективності функціонування державного соціального страхування та пенсійного забезпечення в сучасних умовах розвитку аграрної сфери.....	52
Висновки.....	60

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна ринкова економіка створює адекватну систему соціального захисту, найважливішою ланкою якої є соціальне страхування. На сьогодні загально визнано, що особливого соціального захисту, від держави, через систему соціального страхування, потребує сільське населення, оскільки саме жителі села зараз гостро відчувають на собі вплив соціальних ризиків і водночас брак наявних засобів захисту від них. Так, в аграрному секторі постала проблема суперечності між зростаючою потребою населення в соціальному захисті та зменшенням можливостей для її забезпечення, що обумовлюється скороченням кількості працюючих в аграрних підприємствах і збільшенням чисельності сільського населення, яке потребує соціального захисту. Не менш актуальною залишається проблема високого рівня безробіття сільського населення, викликаного скороченням масштабів сільськогосподарського виробництва та нерозвиненістю суміжних із ним галузей. Практично зруйнованою є також система охорони здоров'я в сільській місцевості, проблем якій додає й факт гальмування запровадження загальнообов'язкового державного медичного страхування, що в цілому обмежує можливості жителів села в отриманні якісних медичних послуг.

Проблеми, пов'язані з теоретичною та практичною сторонами функціонування системи державного соціального страхування були й залишаються предметом досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, у тому числі: В.Г. Андріїва, В. Беверіджа, О.О. Берданової, А.Г. Борщ, Н.М. Внукової, О.Є. Губар, В.І. Закревського, Т.П. Косової, С.А. Навроцького, Б.Б. Надточія, С.С. Осадця, В.Й. Плиси, В.К. Рудика, С.І. Юрія та інших.

Разом із тим питання забезпечення соціального захисту сільського населення через систему державного соціального страхування потребує на даному етапі більш глибокого науково-теоретичного й прикладного дослідження. Цим і обумовлюється актуальність обраного напряму дослідження, його практична цінність і разом з тим обґрунтування мети та завдань дослідження в кваліфіка-

ційній роботі

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота виконана в межах програми науково-дослідних робіт кафедри фінансів, банківської справи та страхування за темою „Удосконалення механізму фінансової діяльності підприємств, організацій і установ”.

Мета та завдання дослідження. Мета наукового дослідження полягає в узагальненні теоретико-методичних засад і розробці практичних рекомендацій щодо здійснення державного соціального страхування працівників аграрних підприємств та підвищення рівня їх соціального захисту.

У процесі реалізації зазначеної мети ставилися й були вирішені такі завдання: визначити місце і роль державного соціального страхування в системі соціального захисту; обґрунтувати механізм фінансового забезпечення фондів державного соціального страхування; виявити особливості механізму реалізації державного соціального страхування працівників аграрних підприємств; запропонувати напрями удосконалення інформаційного забезпечення актуарних розрахунків у системі державного соціального страхування тощо..

Предмет і об'єкт дослідження. Об'єкт дослідження – загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Предмет дослідження – теоретичні, методичні та практичні аспекти формування і використання фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування для соціального захисту працівників аграрних підприємств.

Методи дослідження. Дослідження в кваліфікаційній роботі проводилося згідно з методологією системного підходу до вивчення економічних процесів і явищ. У роботі використані наступні методи наукових досліджень: абстрактно-логічний; узагальнення; розрахунково-конструктивний; порівняння; прогностичний; графічний тощо.

Інформаційна база. Теоретичну базу кваліфікаційної роботи становлять сукупність загальнонаукових та спеціальних прийомів і методів дослідження.

Базою для виконання кваліфікаційної роботи виступало ХХХ, зокрема матеріали, що включають відповідну фінансову, статистичну та податкову звіт

ність.

Наукова новизна та практичне значення одержаних результатів полягає в поглибленні теоретичних засад системи обов'язкового державного соціального страхування та розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення фінансових механізмів його реалізації стосовно працівників аграрних підприємств. Зокрема за результатами дослідження дістало подальший розвиток розуміння сутності державного соціального страхування, яке на відміну від загальноприйнятих підходів передбачає її реалізацію крізь призму взаємозалежних теоретичних аспектів: соціального, економічного, фінансового та правового з виділенням із-поміж них у якості головного – фінансового.

Висновки і пропозиції кваліфікаційного дослідження можуть бути використані у діяльності аграрних підприємств у ході організації фінансових відносин з органами соціального страхування, що підтверджується відгуком з підприємства.

Особистий внесок здобувача. Кваліфікаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Усі розробки та пропозиції, що містяться в роботі, належать особисто автору.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися й одержали позитивну оцінку на III International Scientific and Theoretical Conference [„Current issues of science, prospects and challenges”], (Sydney, Australia, 2022) та на науково-практичній конференції студентів за результатами проходження виробничих та технологічних практик по напрямках підготовки (спеціальностях) (Полтава: ПДАУ, 2022 р.).

Публікації. За результатами досліджень опубліковано 2 наукових праці загальним обсягом 0,37 др. арк.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел, що нараховує 61 найменування, містить 12 таблиць, 14 рисунків, 17 додатків. Основний зміст кваліфікаційної роботи викладено на 68 сторінках друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

1.1. Економічна сутність, необхідність виникнення та розвиток соціального страхування як елементу соціального захисту населення

Перехід України до ринкової економіки потребує докорінних реформ не тільки в економіці, й в галузі соціальної політики одночасно відтворюючи актуальне питання про роль і місце соціального захисту в економічній системі держави, право на який закріплено в Конституції України від 1996 року, котра проголосила Україну соціальною державою, політика якої спрямована на створення таких умов, що забезпечували б гідний розвиток людини. На сучасному етапі розвитку України, утвердження на її теренах соціально орієнтованої економіки ринкового типу, якраз і створюється нова система грошових відносин, необхідність якої об'єктивно впливає із функцій соціально-демократичної держави

Саме реалізуючи соціальну функцію, українська держава забезпечує діяльність щодо захисту населення, яка у загальному розумінні охоплює сферу матеріального забезпечення і надання соціальних послуг особам, які зазнали впливу несприятливих факторів соціального характеру.

Право на соціальний захист - центральне соціальне конституційне право, яке відповідно до чинної Конституції України має досить складну структуру, елементами якої є соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальна допомога.

Так саме в період існування України, як конституційної держави науковці Т. Косова та І. Басанцов відносять „соціальний захист” до категорії розподільчих відносин, у процесі яких за рахунок частини національного доходу утворюються та використовуються суспільні фонди грошових засобів для матеріаль

ного забезпечення та обслуговування окремих громадян [39, с. 27-28].

В той же час, український дослідник Г. Красюк розуміє категорію „соціальний захист” у широкому значенні, тобто як систему економічних, політичних і правових заходів, спрямованих на створення оптимальних умов забезпечення реальних можливостей реалізації населенням своїх прав і свобод, які забезпечують матеріальний добробут [40, с. 42-43].

Одночасно, за словами Ю. Конопліна, соціальний захист слід визначати, як діяльність щодо попередження, пом'якшення та скасування факторів соціального ризику [8].

Група вчених, серед яких В. Щербіна визначаючи сутність поняття „соціальний захист” надає йому галузевих ознак, розуміючи його зміст, як сукупність методів державного матеріального забезпечення ветеранів праці та інших громадян похилого віку, державної допомоги сім'ям з дітьми, загальної цільової допомоги на проживання, що працюють, працювали або проживають в сільській місцевості [60]. Тим самим, соціальний захист, вони розглядають у вузькому значенні, без поняття соціального страхування, що на нашу думку є економічно не обґрунтованим.

Кожне з наведених визначень „соціального захисту”, не дивлячись на видимі відмінності, має право на існування, оскільки не заперечує загальні цільові орієнтири соціально спрямованої держави.

Загалом слід зазначити, що термін „соціальний захист” широко розповсюдження зазнав на етапі переходу до ринку і став правонаступником категорії „соціальне забезпечення”, характерної для радянської економіки, сутність втілення якої матеріалізувалось у вигляді специфічної організаційно-правової форми захисту населення від несприятливих ситуацій соціального характеру здійснюваного виключно за рахунок державних (бюджетних) коштів. Тобто в цей період соціальний захист повністю був позбавлений страхових принципів, а повністю управляється державою.

Однак говорити про те, що в сучасних умовах соціального забезпечення не існує не можливо, оскільки залишається категорії громадян, які потребують

соціальної підтримки держави на без еквівалентних умовах. Тому поділяємо думку Н. Матвієнко, який визначає соціальне забезпечення як більш вузьку, і в певній мірі обмежену, в порівнянні з соціальним захистом сферу соціальної політики держави [55]. В той же час соціальні виплати малозабезпеченим сім'ям, сім'ям з дітьми, жертвам війни та іншим верствам населення є безсумнівно необхідними й доцільними хоча і безпосередньо залежать від економічної політики уряду, стану державного бюджету та особливостей механізму їх надання.

Зваживши, вище зазначені, підходи до тлумачення поняття „соціальний захист” вважаємо найбільш точним його визначення, як системи соціальних та економічних прав і гарантій, законодавчо закріплених державою і реалізованих її соціальною політикою з використанням механізмів забезпечення достатнього життєвого рівня населення країни. При цьому наголошуємо на подвійній активно-пасивній спрямованості заходів соціального захисту. В одних випадках вони покликані підтримувати членів суспільства, які опинилися в скрутному матеріальному становищі через механізм соціальних допомог, втілюючи пасивну форму соціального захисту. В той же час активні заходи соціального захисту спрямовані на запобігання ситуаціям, які загрожують добробуту людини з одного боку і стимулювання активності особи (громадянина) у створенні гарантій власного добробуту з іншого.

На наш погляд такий підхід акумулює в собі попередні надбання наукових пошуків, щодо окреслення сутності соціального захисту і є більш насиченим змістовно та свідчить про багаторівневість системи соціального захисту населення, яка включає ряд, згаданих вище, різноманітних і однак взаємодоповнюючих складових.

Система соціальної допомоги, за твердженням В. Закрашевського, має схожу схему фінансування, що ґрунтується на величині сплачених податків та інших надходжень до бюджету. Про те ці кошти направляються не фізичним особам, а підприємствам і організаціям як компенсація недоотриманих доходів, внаслідок існування різного роду субсидій та індивідуальних пільг громадянам [29, с. 28-30].

Віддаючи належне ролі соціальному забезпеченню і соціальним допомогам, підтримуємо позицію тих науковців, зокрема Н. Внукової, які відводять соціальному страхуванню центральну роль в системі соціального захисту населення, зазначаючи при цьому, що його існування створює умови для відтворення робочої сили та захисту громадян у разі настання відповідних страхових випадків [9].

Підтримуючи думку, про переважаючу роль соціального страхування Б. Надточій вважає, що воно є джерелом матеріального забезпечення, захворюванні, нещасному випадку, а також у старості [50].

Дослідження сучасних ознак функціонування системи соціального страхування вимагає звернення погляду до його витоків та історичних підвалин розвитку. Ретроспективний аналіз існування соціального страхування здійснюється значним колом фахівців, один з яких – В. Рудик, зазначає, що перші елементи соціального страхування спостерігалися ще на початку існування суспільства. У Стародавньому Римі різні організації, корпорації, колегії об'єднували своїх членів на основі професійних, матеріальних і особистих інтересів (підтримка у разі втрати працездатності, забезпечення поховання тощо) [56, с. 26].

Передумовою зародження і розвитку соціального страхування в Європі було явище, яке XIX ст. отримало назву малозабезпеченість. Вирішення цієї проблеми стало індивідуальне страхування, яке базувалось на системі ощадних кас. Це втілювалось, за свідченням М. Шавариної, в тогочасне уявлення проте, що грошові кошти, які отримує працівник за свою працю, мають бути поділені на дві частини – для поточного споживання та для забезпечення власної соціальної безпеки через заощадження [61].

Подальшого розвитку соціальне страхування набуло наприкінці XIX ст. чому сприяв швидкий індустріальний розвиток економік в різних країнах. Найбільший вплив на формування системи соціального страхування практично одночасно внесли німецький Канцлер Отто фон Бісмарк та лорд Великобританії Вільям Біверідж. Типові особливості обґрунтованих ними, а також інших систем соціального страхування, що мають визначальний вплив на сучасний стан

соціального захисту в розвинених європейських країнах.

Підсумовуючи узагальнені параметри створення та існування різних моделей соціального захисту населення, в першу чергу, через систему соціального страхування, слід зазначити, що в рамках континентальної моделі, автором якої був рейхканцлер Німеччини Отто фон Бісмарка, було законодавчо закріплено систему соціального страхування, яка включала: страхування на випадок хвороби, від нещасних випадків на виробництві, на випадок старості та інвалідності.

Саме ця фундаментальна новація, сприяла подальшому розвитку соціальної політики, виразником якої був В. Біверидж – творець англосаксонської моделі, що запроваджувала систему соціального забезпечення на основі внесків з метою здійснення захисту на випадок хвороби, безробіття та старості, а також надання допомоги відповідним сім'ям, вагітним жінкам і вдовам. При цьому, як зазначає Л. Петрученко, провідною ідеєю реформ В. Бівериджа, була та, що неможливо гарантувати забезпечення населенню, якщо сплачується допомога лише тим людям, які в цьому мають потреби. Забезпечення повної зайнятості – ось, що на його думку є головним [55].

Соціальне страхування як соціальна система, за твердженням С. Дмитренка ставить за мету визначення і створення загальнонаціональних пріоритетів і механізмів реалізації законодавчо закріплених соціальних, правових і економічних прав та свобод, соціальних гарантій громадян, і формування органів управління всіх рівнів, інститутів, а також соціальних служб, що забезпечують певний рівень соціального захисту населення від дестабілізуючих чинників (інфляція, безробіття, падіння виробництва тощо), досягнення соціально припустимого рівня життя населення [17].

Із соціальних позицій соціальне страхування – форма соціального захисту, яка дозволяє у випадку настання соціального ризику зберегти необхідні стандарти рівня та якості життя, а значить, і соціальний статус родин робітників, що підтверджується вже згаданою ст. 46 Конституції України.

Також слід погодитись із думкою про те, що для працюючого населення

України основним інститутом реалізації права на соціальне забезпечення виступає саме соціальне страхування, захищаючи найманих працівників і самозайняте населення від найбільш значущих, серйозних і масштабних соціальних ризиків.

В свою чергу визначення сутності соціального страхування з позицій законодавчої бази, на наш погляд є дещо ширшим, адже включає встановлену державою систему прав щодо надання соціальних послуг та матеріального забезпечення громадянам у разі настання хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від громадянина причин, старості та в інших випадках за рахунок коштів, що формуються шляхом сплати страхових внесків працедавцями та найманими працівниками, а також бюджетних асигнувань.

Узагальнення ж наукових поглядів зарубіжних вчених стосовно визначення сутності соціального страхування, наголошує на важливій ролі у формуванні його теоретичного обґрунтування з позицій системності, теорії італійського вченого А. Гоббі, що базувалася на використанні категорії евентуальної потреби. За твердженням дослідника його праць Ю. Конопляної, саме евентуальною потребою визначається коло завдань соціального страхування, яке крім необхідності відшкодування прямої безпосередньої майнової шкоди включає також і покриття виплат через втрату працездатності внаслідок хвороби, нещасного випадку або втрати можливості знаходити кошти для існування [38].

Одночасно слід зауважити, що комплекс гарантії щодо права працівників і працедавців на створення організацій для захисту права своїх, в першу чергу соціальних інтересів закріплені в окремих положеннях Європейської соціальної хартії та у статтях Європейського кодексу соціального забезпечення. Базуючись на цих документах С. Сільченко відзначає, що виділення соціального страхування із системи державного управління не означає, що держава не несе за нього ніякої відповідальності [58]. За його словами, держава створює правову основу, на якій базуються відносини між страхувальниками та застрахованими, а також регулює створення установ соціального страхування через прийняття за-

конів та підзаконних актів.

В цей же час до основного кола завдань, органів виконавчої влади при взаємодії із структурами державного соціального страхування, на нашу думку, мають відноситись наступні: співпраця у політичному процесі підготовки і прийняття законодавчих рішень, зокрема, критика та консультування; здійснення повноважень щодо визначення прав і обов'язків застрахованих, наприклад, підготовка пропозицій з метою визначення величини страхового внеску при обов'язковому страхуванні, або можливості надання додаткових соціальних послуг саме працівникам аграрних підприємств; урегулювання конфліктних ситуацій між одержувачами соціальних послуг та установами соцстраху та інші.

Сукупність досліджених теоретичних підходів до визначення сутності соціального страхування, дає підстави виділити основні аспекти, в яких вона проявляється. До таких слід віднести: економічний, соціальний, правовий та фінансовий аспекти.

З економічної точки зору, на наш погляд, соціальне страхування є важелем перерозподілу грошових коштів в суспільстві, і як наслідок пов'язане з розвитком економіки. Саме зміцнення економіки позитивно впливає на зростання доходів підприємств, організацій та найманих працівників створюючи передумови для збільшення розміру страхових внесків. В свою чергу соціальне страхування, як доводить Д. Гринюк, впливає на підвищення ефективності діяльності підприємства через матеріальне забезпечення та соціальні послуги працівникам [13]. Воно створює необхідні економічні передумови для збереження працездатності економічно активної частини населення, а в певних випадках забезпечує виплату соціальної допомоги у разі втрати працездатності внаслідок загального захворювання, нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання.

Соціальний аспект виявляється у створенні всеосяжної та універсальної системи захисту всіх верств населення від усіх чинників нестабільності. Наявність такої системи свідчить про ефективну соціальну політику держави,

направлену на задоволення потреб громадян.

Одночасно правовий аспект соціального страхування виражається в наявності системи юридичних норм, що регулюють соціальний захист населення при настанні страхових випадків, передбачених законодавством.

Нарешті фінансовий аспект, і в цьому напрямку, ми поділяємо думку В. Закревського, є визначальним адже виражає економічні відносини, які виникають в процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту шляхом формування фондів грошових коштів та їх використання для забезпечення громадян у старості, на випадок постійної чи тимчасової втрати працездатності, безробіття, а також охорони здоров'я [30].

Водночас домінуюча роль фінансового аспекту в трактуванні сутності державного соціального страхування підтверджується загальновизнаним фактом проте, що саме поява і подальший розвиток грошових відносин в суспільстві обумовила можливість соціального захисту і матеріальної підтримки окремих його членів на страхових принципах. Тобто створились умови для функціонування механізму накопичення грошових коштів населення і їх використання при виникненні певних несприятливих ситуацій соціального характеру. Іншими словами саме фінансова основа є визначальною у процесі соціального страхування і водночас найбільш повно інтерпретує його сутність.

При цьому слід зазначити, що жоден з підходів до тлумачення економічної сутності соціального страхування не виділяє якихось особливостей щодо його прояву в умовах агропромислового виробництва. Звичайно, говорити про те, що механізм функціонування державного соціального страхування в сільськогосподарській галузі кардинально відрізняється від інших сфер його реалізації не доводиться. Однак як свідчать факти за період свого існування України в складі радянської держави селяни користувалися значно меншим колом соціальних послуг системи соціального страхування ніж працівники промисловості, торгівлі та інших галузей, хоча й мало значно менше можливостей для одержання доходу.

1.2. Механізм фінансового забезпечення формування фінансових відносин в системі державного соціального страхування

Розвиток індустріалізації та формування робітничого класу, який існує виключно за рахунок доходів від своєї праці та, пов'язане з цим, утвердження найманої праці як постійного явища соціальної економічної системи держави сукупно обумовили початок практичної реалізації ідеї страхування трудової частини населення від ризиків зменшення чи втрати доходу від власної праці, що інтерпретовані як соціальні.

Теорія соціальних ризиків почала інтенсивно розроблялась ще в 20-30 рр. минулого століття. Згідно із цією теорією соціальне забезпечення надається членам суспільства в зв'язку із настанням різних обставин, так званих соціальних ризиків, а під соціальним ризиком автори розуміють ризик втрати заробітку. Матеріальний рівень в сучасному суспільстві залежить від заробітку. Будь-кому, хто живе за рахунок продажу своєї робочої сили, загрожує дві небезпеки: втрата працездатності з одного боку – безробіття – з іншого. І в тому і в іншому випадку особа втрачає заробіток.

Дану форму матеріальної незабезпеченості найнятих працівників професор О. Губар у початку ХХ ст. визначав як соціальну, розуміючи під нею масовий характер, а наслідки, які її викликають, об'єднав у загальне поняття соціального ризику. У подальшому поняття соціальний ризик стало вживатись як вітчизняними вченими, так і фахівцями МОП [16].

Таким чином, види, суб'єктний склад і коло суспільних відносин, подібних між собою з причин виникнення матеріальної незабезпеченості осіб найманої праці і самозайнятого населення, поєднує така універсальна соціально-економічна і правова категорія, як соціальний ризик.

На сьогодні, загальновідомим є юридичне трактування соціального ризику, як законодавчо визначену ймовірність настання матеріальної незабезпеченості в результаті втрати заробітку або доходу через існування об'єктивних, соціально значимих причин, а також необхідності додаткових витрат головним.

Поділяючи такий підхід, С. Горянська визначає соціальний ризик, як ймовірність настання матеріальної незабезпеченості в результаті втрати заробітку або трудового доходу по об'єктивним соціальним причинам, а також необхідності додаткових витрат на лікування і соціальні послуги. За її твердженням ризикова ситуація може виникнути внаслідок втрати самої здатності до праці (у результаті хвороби, нещасного випадку, народження дитини та догляду за нею, старості і т. д.) чи відсутності попиту на працю (безробіття) [15, с. 88-89].

Виходячи з цього, логічним є встановлення на державному рівні необхідних критеріїв нормального, достатнього соціального становища людей у разі настання тих чи інших видів соціальних ризиків.

Виступаючи фінансовою категорією, що виражає сукупність економічних відносин, пов'язаних і процесом розподілу та перерозподілу ВВП в контексті формування і використання фінансових ресурсів для підтримки громадян у разі втрати працездатності, соціальне страхування втілює ряд притаманних йому функцій (рис. 1.1).

Аналізуючи рис. 1.1. слід загалом підтримати спільну думку значного кола науковців, які в системі соціального страхування виділяють дві основні функції - розподільчу та контрольну. Саме так вважає С. Юрій, який відводячи йому такі функції апелює до того, що соціальне страхування є невід'ємною складовою загальної фінансової системи держави, яка в процесі свого існування ґрунтується на ефективному розподілі фінансових ресурсів та якісному контролі за ним [61, с. 18].

Одночасно, важливою є й загальна позиція тих вчених, зокрема Т. Китайчук, що вказують на значно ширший діапазон функціональних можливостей соціального страхування, доповнюючи зміст основних функцій системи рядом взаємопов'язаних підфункцій, кожна з яких має свої, властиві тільки її, форми прояву [33].

Проаналізувавши дані підходи, а також врахувавши наслідки реалізації існуючих функцій, вважаємо необхідним, наголосити на винятковій важливості ефективного реалізації їх економічної складової, яку зважаючи на спектр форм її

працевдатності, на випадок безробіття та від нещасних випадків на виробництві, є аналіз принципів на яких вони ґрунтуються. Широкий спектр принципів здійснення соціального страхування, сьогоднішній день в Україні, за твердженням Т. Кір'ян, носить в значній мірі декларативний характер і ще не досягли повного втілення [35].

До тих принципів соціального страхування, які на сьогодні потребують ефективного розвитку, на наше переконання слід віднести принцип паритетності участі в системі соціального страхування всіх його суб'єктів та принцип солідарності та субсидування. Втілення даних принципів, крізь призму реалізації функцій соціального страхування, обумовлює створення в країні спеціальних страхових фондів.

При цьому, розділяємо думку Г. Волощука, який дослідивши діяльність сучасних держав у соціальній сфері, відводить цільовим страховим фондам визначальну роль у вирішенні проблем соціального характеру шляхом диверсифікації фінансових ресурсів соціального страхування між відповідними установами для виконання ними своїх функцій [10, с. 4].

Такі страхові фонди, за своєю суттю є позабюджетними, тобто накопичують кошти держави, що мають цільове призначення і не включаються до Державного бюджету. Виходячи з цього, можна констатувати той факт, що позабюджетні кошти знаходяться в розпорядженні центральних і місцевих органів влади і є складовою частиною фінансових ресурсів місцевого рівня. Тому їх існування таких фондів знімає з державного бюджету певні обов'язки щодо фінансування соціального захисту, а отже зменшує навантаження на державний бюджет із одночасним забезпеченням відповідних соціальних функцій.

На сьогоднішній день для забезпечення процесу здійснення всіх видів загальнообов'язкового державного соціального страхування окремо функціонують Пенсійний фонд, що є центральною установою пенсійного забезпечення, а також Фонди соціального страхування: з тимчасової втрати працевдатності і від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань та на випадок безробіття, особливості організації та функціонування яких є предметом подаль

шого дослідження.

Визначена зовнішня та внутрішня структура державних цільових позабюджетних фондів доводить факт існування розгалуженої мережі органів державного соціального страхування, які сукупно забезпечують процес виконання покладених на них функцій.

Також слід зауважити, що основним позитивним надбанням законотворчого процесу в сфері соціального страхування є формування базових характеристик діяльності соціальних фондів, що вигідно відрізняють їх від інших інструментів соціального захисту. Такі характеристики нами розподілено на дві групи: ті що встановлені законодавчим шляхом та ті що набуті в процесі діяльності таких фондів. До числа першої слід віднести:

- обов'язковість для страхувальників, тобто роботодавців і найманих працівників, вносити страхові внески, що надає йому (соціальному страхуванню) масового характеру;

- загальнообов'язкове право для застрахованих суб'єктів, якими в тому числі є й працівники аграрних підприємств, на одержання страхових виплат при настанні страхових випадків. Реалізація і повнота виплат по яких може бути досягнута навіть в судовому порядку.

В свою чергу позитивною рисою, притаманною саме соціальному страхуванню, що сформувалась за період функціонування досліджуваних соціальних фондів, є досягнення високого рівня надійності збереження фінансових ресурсів. Таке явище забезпечується одночасним використанням фінансових ресурсів на соціальні цілі, тим самим не дозволяючи знецінитись коштам. Крім того, на сьогоднішній день досягнуто досить високого рівня розвитку самокерованих форм її організації, коли практично всі питання по створенню і керуванню від організаційних до фінансових та соціальних здійснюються найбільш зацікавленими суб'єктами, а саме представниками роботодавців і, що особливо важливо – працівників.

Загалом фінансовий аспект соціального страхування, реалізація якого й забезпечують відповідні страхові установи, обумовлює необхідність виникнен-

ня та функціонування окремих груп фінансових відносин між різними суб'єктами в центрі яких виступають фонди соціального спрямування, упорядкований механізм реалізації яких відображено на рис. 1.2.

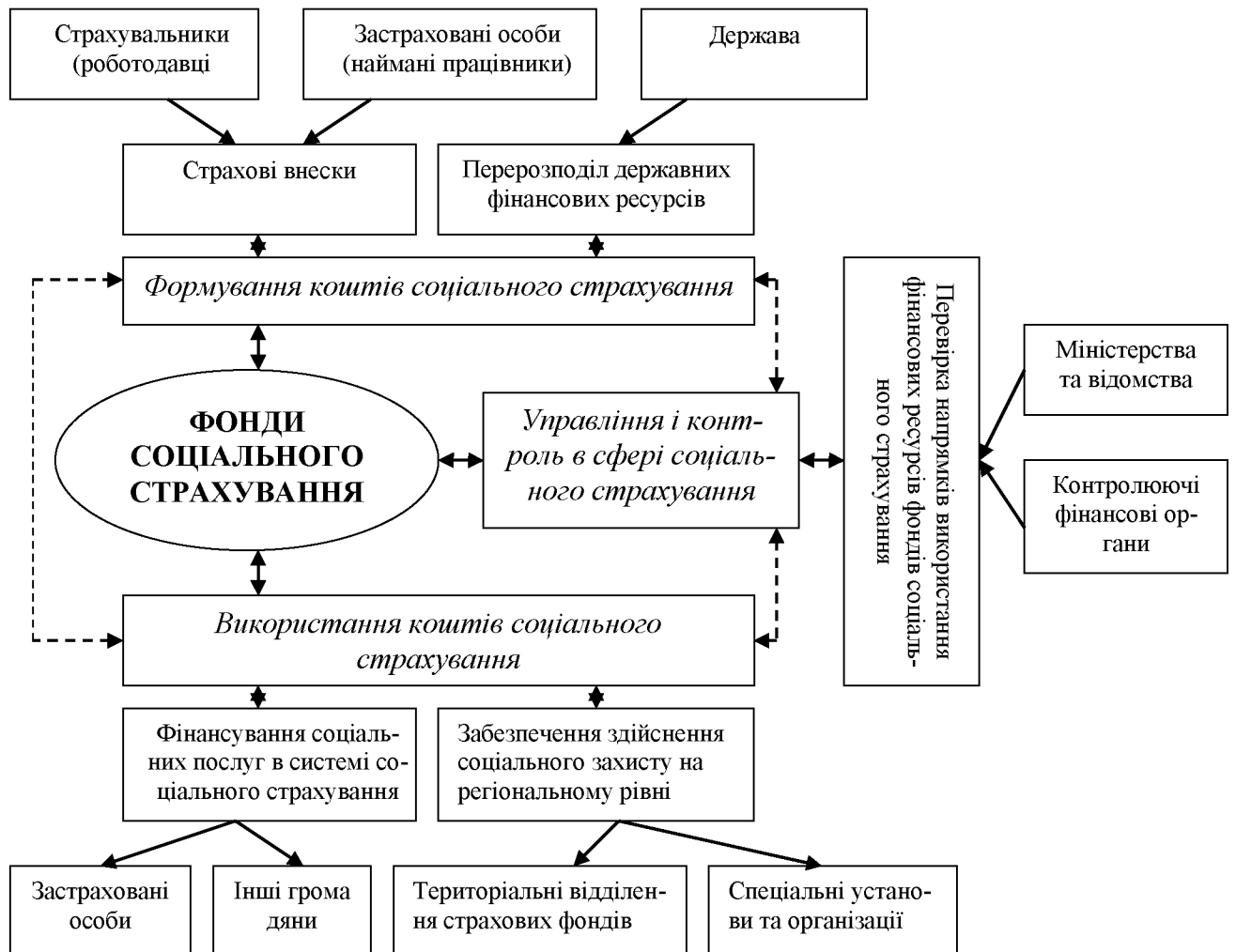

Рис. 1.2. Схема взаємозв'язків в системі державного соціального страхування

Систематизована на рис. 1.2. сукупність фінансових відносин наголошує на наявності значного кола учасників системи соціального страхування.

При цьому, поділяємо погляд С. Куземської, що наголошує на можливості умовного поділу суб'єктів соціального страхування на три групи, а саме: суб'єкти, які формують бюджети соціальних фондів; особи, на користь яких розподіляються видатки фондів соціального спрямування; установи, які регулюють і контролюють процес здійснення державного соціального страхування [41].

Таке групування дає підстави зробити висновок, що при одночасній необхідності функціонування державних органів регулювання та управління соціальним страхуванням саме своєчасне і ефективно наповнення бюджетів Фондів соціального страхування створює фінансову основу для виконання ними своїх функцій, що полягають у якісному соціальному захисті застрахованих осіб.

Аналіз джерел формування та напрямків використання коштів державних цільових фондів є одним з найважливіших елементів оцінки фінансових відносин між такими фондами (страховиками) з однієї сторони та роботодавцями (страхувальниками) і працівниками (застрахованими особами) з іншої при здійсненні кожного з видів державного соціального страхування.

Дослідження законодавчо окресленого кола основних платників страхових внесків з приводу державного соціального страхування підтверджує наявність двох основних груп платників: ті, хто здійснюють сплату в обов'язковому порядку і ті, хто страхуються на добровільних засадах. Переважній більшості підприємств різних галузей економіки загалом, і в агропромисловому секторі зокрема, переважаючу роль займає перша категорія платників, тобто роботодавці, які використовують працю найманих працівників, а також працівники, що здійснюють свою діяльність за умовами цивільно-правових угод.

В цілому за наявності позитивної тенденції закладання основ забезпечення високого рівня прав, свобод і гарантій у сфері праці, сучасний законотворчий процес України все ж таки характеризується наявністю низки негативних моментів, що ускладнюють впровадження на практиці механізму реалізації комплексу соціальних гарантій, зафіксованих у чинних законодавчих та нормативно-правових актах. Тому максимальне втілення інтересів сучасної соціальної політики вимагає прискорення розробки базової концепції й подальшого удосконалення нормативно-законодавчої бази, що обслуговує процес здійснення державного соціального страхування як загалом в державі, так і в аграрному секторі, зокрема.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНА ПРАКТИКА ТА ПРАГМАТИКА ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

2.1. Фінансовий механізм формування фінансових ресурсів системи державного соціального страхування

ХХХ, на матеріалах якого виконувалось дослідження є сільськогосподарським підприємством, яке має права юридичної особи, володіє відокремленим майном, від свого імені набуває майнові та особисті немайнові права, вступає в зобов'язання, орендує майно та землю, здійснює будь яку виробничу, комерційну, посередницьку та іншу господарську діяльність, що не суперечить чинному законодавству і Статуту, з метою одержання прибутку.

З метою проведення аналізу фінансового стану ХХХ слід розглянути сукупність показників, що характеризують: майновий стан, фінансову стійкість, ліквідність та платоспроможність, фінансові результати і рентабельність, ділову активність підприємства тощо, використовуючи інформацію з балансу (Звіту про фінансовий стан) (додатки: А1, А2, А3) та звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід) (додатки: Б1, Б2, Б3).

Невід'ємним елементом загальної оцінки активів ХХХ загалом, і визначення частки їх необоротної складової, зокрема, є аналіз його майнового стану за інформацією бухгалтерського балансу з використанням прийомів горизонтального і вертикального аналізу з обчисленням показників структури та динаміки (табл. 2.1, додаток В1).

Аналітичні дані табл. 2.1 вказують на наявність стабільних тенденцій зростання обсягів майна ХХХ за досліджуваний період. Так за 2020 – 2021 рр. загальна вартість майна підприємства зросла на 41768 тис. грн, або на 8,0 %. На таку тенденцію домінуючий вплив мало збільшення обсягів оборотних активів – на 16,5 %, або 39762 тис. грн, тоді як необоротні активи за аналогічний період зросли лише на 2006 тис. грн (0,7 %). За наступні два роки обсяг майна ХХХ – і

надалі збільшувався, що є позитивним моментом в діяльності підприємства, а розмір такого зростання становив 16313 тис. грн, або 2,9 %. При цьому, виключний вплив на загальну зміну в абсолютному розмірі знову мали оборотні активи. Графічним доповненням зроблених висновків є рис. 2.1.

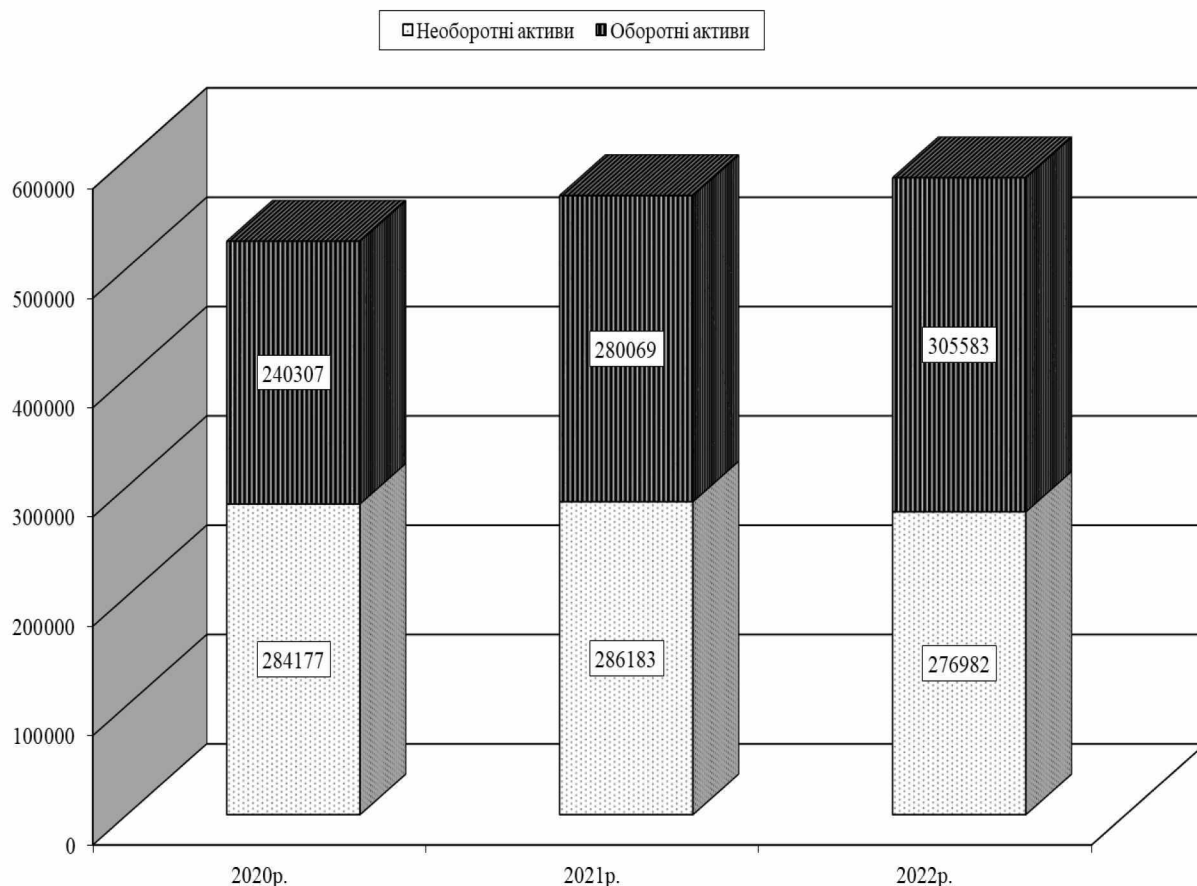

Рис. 2.1. Склад та динаміка окремих видів активів ХХХ, 2020 – 2022 рр., тис. грн

Розрахунки, здійснені в табл. 2.1 та графічно відображені на рис. 2.2, свідчать про загальний обсяг оборотних активів ХХХ та динаміку його зміни за останні три роки.

Капітал підприємства в цілому є сумою коштів, основних фондів, нематеріальних активів. Визначення джерел формування капіталу підприємства є важливою складовою аналізу фінансового становища суб'єктів підприємницької діяльності – взагалі, так і ХХХ дає зокрема (табл. 2.2, додаток В2).

Дані табл. 2.2 підтверджують факт збільшення загальної величини капіталу ХХХ за період 2020 – 2021 рр. на 41768 тис. грн, або на 8,0 %. На даний при-

ріст майже рівномірний вплив в абсолютному розмірі мали приріст, як власного капіталу, так і зобов'язань підприємства, що зросли відповідно на 21851 тис. грн та 19917 тис. грн. За період наступних 2021 – 2022 рр. капітал ХХХ продовжив зростати – приріст становив 16313 тис. грн, або на 2,9 %. На таке зростання пасивів підприємства, домінуючий (в абсолютному та відносному вимірах) вплив мало збільшення обсягів власного капіталу (на 14772 тис. грн, або 3,6 %), в той же час зобов'язання підприємства зросли на 1541 тис. грн, що у відносному виразі склало 1,0 %. Такі тенденції за останні три роки обумовили незначні зміни в структурі пасивів підприємства, які спочатку були в сторону зменшення частки власного капіталу, а в останні два роки – навпаки в сторону збільшення його впливу на загальний обсяг пасивів ХХХ, що наочно доводить рис. 2.2 (додаток В3).

Фінансова стійкість підприємства характеризується системою фінансових коефіцієнтів. Вони розраховуються як співвідношення абсолютних показників активу й пасиву балансу (табл. 2.3, додаток В4).

Як свідчать здійснені розрахунки рівень фінансової стійкості ХХХ за період 2020 – 2022 рр. загалом знижувався, однак залишається вищим встановленого нормативу. Так, коефіцієнт автономії, що характеризує можливості підприємства фінансувати свою діяльність за рахунок власних джерел, зменшився за останні три роки сукупно на 0,011 пункти і на кінець 2022 року становить 0,733. В той же час в протилежному напрямі за останні три роки змінювалось значення коефіцієнта концентрації залученого капіталу, і його значення на кінець 2022 р. – 0,267 свідчить наявність суттєвої залежності діяльності підприємства від зовнішніх джерел фінансування (рис. 2.3, додаток В5).

Зміни абсолютних значень і тенденції зміни відносних показників, що використовуються для такої оцінки знаходять своє узагальнення при визначенні типу фінансової стійкості господарюючого суб'єкта (табл. 2.4, додаток В6).

Розрахункові дані табл. 2.4 вказують на незмінність типу фінансової стійкості ХХХ, який в 2020 – 2022 рр. залишався кризовим. Така ситуація, обумовлюється стабільною недостатністю власних оборотних коштів разом з коротко-

строковими та довгостроковими позиками для покриття потреби підприємства у формування необхідного розміру запасів.

Ліквідність ХХХ, як і інших подібних господарюючих суб'єктів – це його здатність швидко продати активи й одержати гроші для оплати своїх зобов'язань. З категорією ліквідності тісно пов'язане поняття платоспроможності, яке характеризує здатність підприємства своєчасно й повністю виконати свої платіжні зобов'язання, що впливають із кредитних та інших операцій, грошового характеру і мають певні терміни оплати. Оперативний аналіз платоспроможності ХХХ дає можливість виявити ознаки неплатоспроможності в діяльності підприємства для їх подальшого усунення (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Оцінка та виявлення ознак неплатоспроможності ХХХ, 2020 – 2022 рр.,

тис. грн

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення (+,-) 2021 р від 2020 р.	Відхилення (+,-) 2022 р від 2021 р.
Довгострокові фінансові інвестиції	3692	3962	3962	0	0
Поточні фінансові інвестиції	0	0	0	0	0
Грошові кошти та їх еквіваленти	679	355	2739	-324	2384
Поточні зобов'язання	117478	135221	143152	17743	7931
Показник поточної неплатоспроможності	-113107	-130904	-136451	-17797	-5547
Коефіцієнт покриття (Загальний коефіцієнт ліквідності)	2,046	2,071	2,135	0,026	0,063
Коефіцієнт забезпечення власними засобами	0,511	0,517	0,531	0,006	0,014
Чистий прибуток ("-" збиток)	16007	22074	17120	6067	-4954

За досліджуваний період в ХХХ слід відмітити стабільні тенденції. Як свідчать розрахунки табл. 2.5 на підприємстві за досліджуваний період 2020 - 2022 рр. мала місце поточна неплатоспроможність. Види і послідовність формування фінансових результатів підприємства з врахуванням сформованих окремо доходів та витрат проаналізовано в табл. 2.6 (додаток В7).

Дані табл. 2.6 свідчать про позитивний момент в діяльності ХХХ, що полягає в покращенні його фінансових результатів за період 2020 – 2021 рр. Так,

величина чистого прибутку на підприємстві за цей період зросла більше ніж на третину з 16007 тис. грн до 22074 тис. грн. За наступні два роки, в зв'язку з військовим станом та негативними тенденціями розвитку фінансово-економічної системи держави в цілому, ситуація змінилась – з'явилися негативні тенденції, що відображає факт зниження рівня чистого прибутку на 4954 тис. грн – до рівня 17120 тис. грн. Наочним відображенням динаміки зміни згаданих показників, а також факторів, які мали вплив на такі зміни слугує рис. 2.4.

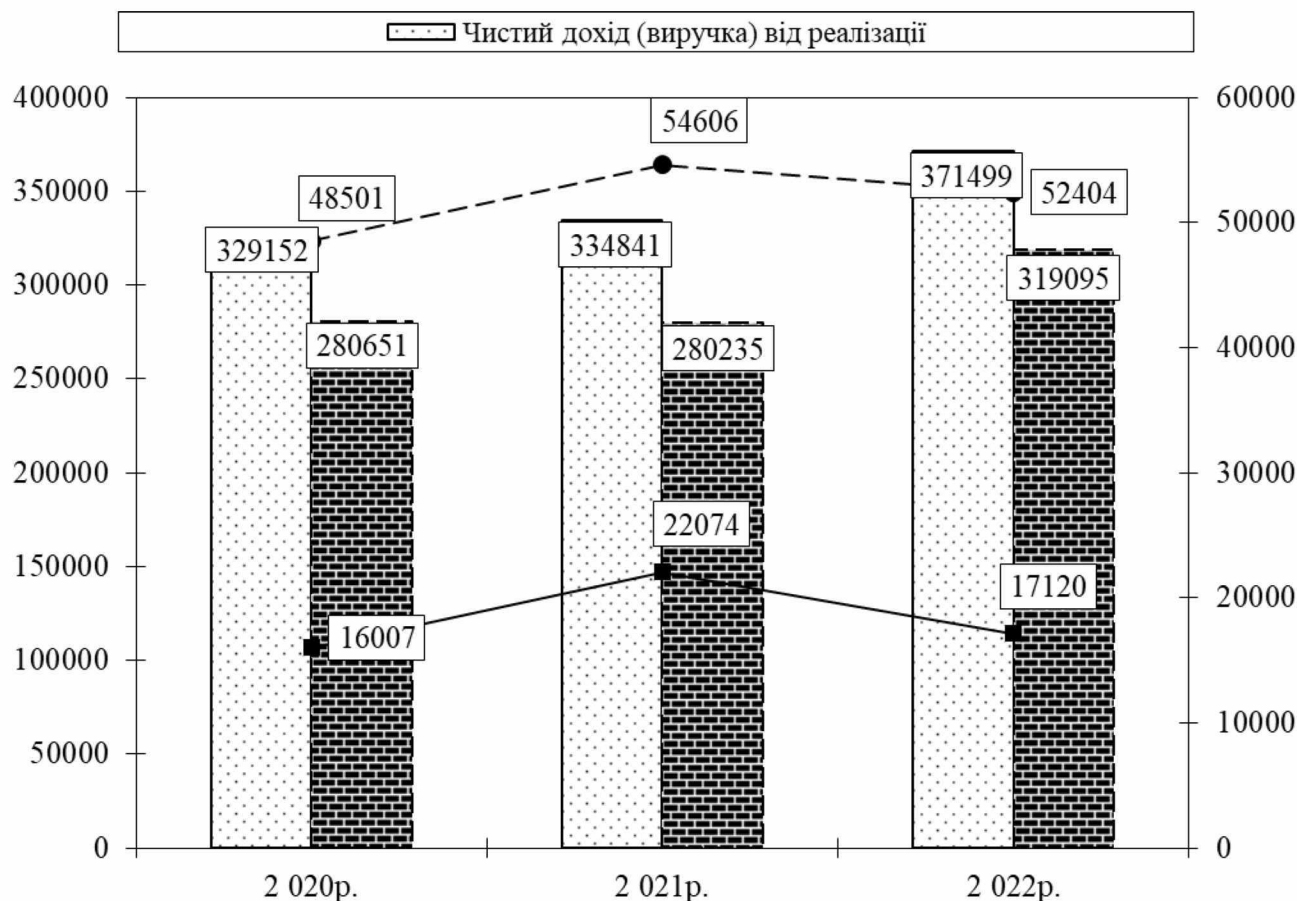

Рис. 2.4. Динаміка окремих показників оцінки результатів діяльності ХХХ, 2020 – 2022 рр., тис. грн

Загалом аналіз фінансового стану підприємства, за окремими показниками засвідчив його нестабільність. Тому підприємство має звернути увагу на усунення поточних проблем і розвиток позитивних тенденцій, зокрема для того щоб забезпечити гарантії своєчасних розрахунків з найманими працівниками та державою.

Система державного соціального страхування в Україні була створена для

економічного захисту кожної людини у зв'язку зі старістю, тимчасовою втратою працездатності, безробіттям, нещасним випадком на виробництві. З метою підвищення ефективної роботи системи соціального державного страхування, спрощення відносин платників з фондами державного страхування, збільшення фінансових надходжень та вирішення проблем фінансування витрат було прийнято Закон України „Про збір та облік єдиного внеску на загально-обов'язкове державне соціальне страхування”, яким було починаючи з 1 січня 2011 року введено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі ЄСВ), який замінив усі інші обов'язкові соціальні внески: на пенсійне страхування, на страхування від безробіття, на страхування тимчасової втрати працездатності і на страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Інструментом забезпечення соціального страхування є державні позабюджетні фонди, головним завданням яких є захист прав людини та забезпечення стандартів споживання при настанні страхового випадку (втрати роботи, досягненні пенсійного віку, тимчасовій чи постійній непрацездатності). Діяльність цільових державних позабюджетних фондів, серед яких, у відповідності з чинним законодавством України, на сьогоднішній день, зокрема функціонують Пенсійний фонд та Фонд соціального страхування на випадок безробіття. Хоча ще до початку 2023 року функціонував Фонд соціального страхування.

Аналіз джерел формування та напрямків використання коштів фондів соціального страхування є одним з найважливіших елементів оцінки фінансових відносин між такими фондами та досліджуванним підприємством при здійсненні всіх видів державного соціального страхування їх працівників. ХХХ формує фінансові відносини з державними цільовими фондами, що включають процеси розрахунку страхових внесків як на витрати по оплаті праці роботодавцем, так і на доходи окремих найманих працівників.

Важливим елементом фінансових відносин підприємства з органами державного соціального страхування загалом, є визначення об'єкта для нарахування страхових внесків. Встановлення розмірів страхових тарифів, та їх коригу-

вання в залежності від особливостей здійснення окремих видів соціального страхування перебуває в компетенції органів законодавчої влади, шляхом затвердження, відповідних нормативних документів. Зміни розмірів страхових тарифів за останні п'ять років відображено в табл. 2.7 (додаток Г1).

Коментуючи інформацію, наведену в табл. 2.7 слід зазначити, що з прийняттям Закону України „Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування”, який введений в дію з 1 січня 2011 року, кардинально змінився механізм нарахування страхових внесків. Відтепер на місце нарахувань і утримань до окремих Фондів соціального страхування прийшов єдиний внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, тобто розрахунок за одним тарифом і відповідно, одним платежем до фіскальних органів, які далі перерозподіляють його між бюджетами окремих соціальних фондів. Крім зазначеного вище ЄСВ формування бюджетів фондів соціального страхування здійснюється за рахунок ряду джерел, регламентованих базовим законодавчим актом в даній сфері. Схематично перелік даних джерел відображено на рис. 2.5 (додаток Г2).

Аналітична оцінка процесів формування бюджетів соціальних фондів здійснюється на основі опрацювання інформаційної бази, яка у 2020 р. формувалася у вигляді щомісячного Звіту про суми нарахованої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення, допомоги, надбавки, компенсації) застрахованих осіб та суми нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Слід зазначити, що починаючи з 2021 року, у відповідності до Наказу КМУ № 4 від 13.01.2015 р. зі змінами затвердженими Постановою КМУ № 773 від 15.12.2020 р. „Про затвердження форми Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків – фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного внеску і Порядку заповнення та подання податковими агентами Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків – фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного

внеску” дана форма податкової звітності скасовується. Відтепер інформація про нарахування і сплату Єдиного соціального внеску відображається в Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків - фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного внеску.

Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, що здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов’язкового державного пенсійного страхування. В досліджуваній ХХХ починаючи з 2011 р., страхові внески до Пенсійного фонду стали частиною Єдиного соціального внеску (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

**Динаміка нарахування страхових внесків до Пенсійного фонду у
ХХХ за 2020 – 2022 рр.**

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2021 р. у % до 2020 р.	2022 р. у % до 2021 р.
1	2	3	4	5	6
1. Середньооблікова чисельність працівників – за страхованих осіб, чол	614	487	497	79,3	102,1
2. Сума нарахованої заробітної плати, оплати допомоги по тимчасовій непрацездатності, допомоги в зв’язку з вагітністю та пологами та додаткової бази нарахування єдиного внеску – всього, грн в. т. ч:	78212814,11	72162948,32	95335155,19	92,3	132,1
- роботодавцем найманим працівникам	77978885,83	71879196,43	94951942,83	92,2	132,1
- підприємством для працюючих інвалідів	112549,33	165487,33	184579,00	147,0	111,5
- підприємством для працюючих інвалідів	112549,33	165487,33	184579,00	147,0	111,5
- додаткова база нарахування	121378,95	118264,56	198633,36	97,4	168,0
3. Середньомісячна заробітна плата найманих працівників, грн	10615,20	12348,21	15985,10	116,3	129,5
4. Ставка ЄСВ, % в т. ч:					
- для роботодавців	22,0	22,0	22,0	100,0	100,0

Продовж. табл. 2.8

1	2	3	4	5	6
- для підприємств працюючих інвалідів	8,41	8,41	8,41	100,0	100,0
- для додаткової бази нарахування	22,0	22,0	22,0	100,0	100,0
5. Частка ЄСВ, як перерозподіляється до Пенсійного фонду, %	85,62	85,62	85,62	100,0	100,0
6. Загальна сума нарахованого ЄСВ за тарифом підприємства, грн в т. ч.	17206819,10	15875848,63	20973734,14	92,3	132,1
- для роботодавців	17155354,88	15813423,21	20889427,42	92,2	132,1
- для підприємств працюючих інвалідів	9465,40	13917,48	15523,09	147,0	111,5
- для додаткової бази нарахування	26703,37	26018,20	43699,34	97,4	168,0
7. Страхові внески до ПФ ¹ за тарифом підприємства, грн	14732478,52	13592901,60	17957711,17	92,3	132,1

¹обчислюється як добуток нарахованого на підприємстві ЄСВ і відповідної частки його перерозподілу визначеної чинним законодавством до Пенсійного фонду (ПФ)

Здійснені в табл. 2.8 аналітичні розрахунки вказують на той факт, що у ХХХ розмір страхових внесків до Пенсійного фонду за досліджуваний період характеризувався не стабільними тенденціями змін. Так, за період 2020 – 2021 рр. страхові внески до Пенсійного фонду, як частини ЄСВ, зменшились з 14732478,52 грн до 13592901,60 грн, або на 7,7 %, а за наступні два роки, навпаки, відмічаємо зростання розміру надходжень ЄСВ до Пенсійного фонду від підприємства на 32,1 %. Такі зміни обумовлюються одночасною дією двох факторів: чисельності найманих працівників – застрахованих осіб та розміру їх середньомісячної заробітної плати. При цьому, слід вказати на незмінність, за досліджуваний період, пропорцій його перерозподілу між окремими структурами системи соціального страхування, яка мала місце починаючи з 2018 р. Серед вказаних факторів переважаючий вплив на загальну позитивну динаміку за останній рік мало саме збільшення (з 12348,21 грн у 2021 р. до 15985,10 грн у 2022 р.) середньомісячної заробітної плати, що доповнилось збільшенням чисельності найманих працівників (з 487 осіб у 2021 р. до 497 осіб у 2022 р., або на 2,1 %), тоді як за минулий період зміни фактору впливу (середньорічна

чисельність найманих працівників) була протилежною. Графічно зроблені висновки доповнює рис. 2.6 (додаток ГЗ).

Соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності як економічне поняття – це економічні відносини, пов’язані з розподілом і перерозподілом валового внутрішнього продукту з метою формування фінансових ресурсів, призначених для заміщення втраченої заробітної плати працівників внаслідок настання негативних наслідків впливу соціальних ризиків, а також надання їм необхідних послуг.

Схожим зі соціальним страхуванням з тимчасової втрати працездатності за своєю природою є соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві, яке в Україні було започатковано з 2001 року. Законодавчі зміни, що розпочалися в 2016 р. були направлені на об’єднання двох, до цього окремо функціонуючих, структур – Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань і Фонду соціального страхування в зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами пов’язаними з похованням застрахованих осіб у єдиний орган – Фонд соціального страхування (далі ФСС). Як наслідок починаючи з 2017 р. ЄСВ, що до цього окремо направлявся в частині соціального страхування від тимчасової втрати працездатності та від нещасних випадків на виробництві перераховувався однією частиною до новоутвореної структури. В зв’язку з цим дослідження досягнутого рівня справляння страхових внесків у ХХХ до зазначених видів соціального страхування (табл. 2.9).

Аналітичні дані табл. 2.9 вказують на те, що за період 2020 – 2021 рр. розміри страхових внесків до бюджету ФСС як частини ЄСВ від ХХХ зменшились на 127373,87 грн, або 7,7 %, винятково, за рахунок впливу зменшення (на 127 осіб грн або 20,3 %) середньорічної чисельності найманих працівників – застрахованих осіб, тоді як вплив приросту розміру середньомісячної заробітної плати (на 1733,01 грн або 16,3 %) бум менш вагомим.

За наступні 2021 – 2022 рр. слід відмітити зростання розмірів надходжень страхових внесків до ФСС від ХХХ, як в абсолютному, так і у відносному виразах. Таку тенденцію обумовило одночасне суттєве (на 3636,89 грн або 29,5 %),

збільшення середньомісячної заробітної плати, а також зростання (на 10 осіб або 2,1 %) чисельності застрахованих осіб та нейтральній вплив незмінності величини частки перерозподілу ЄСВ до ФСС (9,57 %). Графічним відображенням зроблених висновків слугує рис. 2.7.

Таблиця 2.9

Динаміка нарахування страхових внесків ХХХ до ФСС, 2020 – 2022 рр.

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Середньооблікова чисельність працівників-застрахованих осіб, чол	614	487	497
- приріст (зменшення) середньооблікової чисельності працівників, осіб	X	-127	+10
- темп приросту (зменшення) середньооблікової чисельності працівників, %	X	-20,3	+2,1
Середньомісячна заробітна плата, грн	10615,20	12348,21	15985,10
- приріст (зменшення) середньомісячної заробітної плати, грн	X	+1733,01	+3636,89
- темп приросту (зменшення) середньомісячної заробітної плати, %	X	+16,3	+29,5
Частка перерозподілу ЄСВ до ФСС, %	9,57	9,57	9,57
- приріст (зменшення) розміру частки перерозподілу,	X	0,00	0,00
- темп приросту (зменшення) розміру частки перерозподілу, %	X	-	-
Сукупні річні витрати на оплату праці з яких справляються страхові внески, грн	78212814,11	72162948,32	95335155,19
Загальна сума нарахованого ЄСВ, грн	17206819,10	15875848,63	20973734,14
- приріст (зменшення) обсягів нарахованого ЄСВ, грн	X	-1330970,47	+5097885,51
- темп приросту (зменшення) обсягів нарахованого ЄСВ, %	X	-7,7	+32,1
Визначена частка ЄСВ до перерозподілу у ФСС, грн	1646692,59	1519318,71	2007186,36
- приріст (зменшення) обсягів ЄСВ визначених до перерозподілу у ФСС внесків, грн	X	-127373,87	487867,64
- темп приросту (зменшення) обсягів ЄСВ визначених до перерозподілу у ФСС внесків, %	X	-7,7	+32,1

Підсумовуючи здійснені вище дослідження слід акцентувати увагу на наявності, особливо за період останніх двох років, позитивних тенденцій, що полягають у зростанні обсягів страхових внесків до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування від досліджуваної ХХХ. Причому такі зрушення є позитивними в розрізі всіх видів соціального страху-

вання та державних структур, які уособлюють процес функціонування даних напрямів соціального захисту населення на страхових принципах.

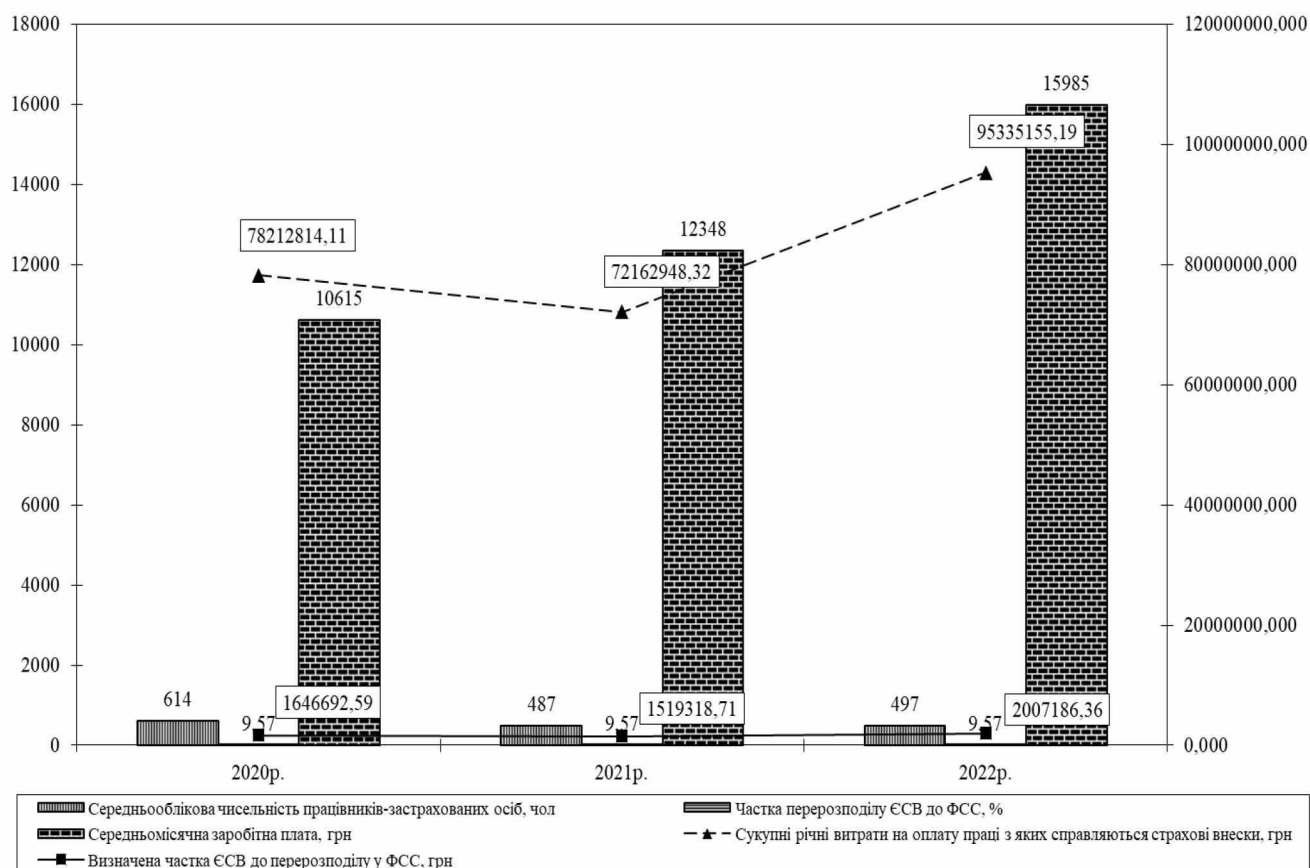

Рис. 2.7. Динаміка зміни параметрів та обсягів формування страхових внесків до ФСС від ХХХ, 2020 – 2022 рр.

Система соціального захисту безробітних є невід’ємним елементом державної політики всіх розвинених країн. страхування на випадок безробіття є невід’ємним елементом загальної системи соціального страхування. В Україні, на сьогоднішній день, загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття загалом передбачає новий механізм підтримки доходів безробітних, яким встановлено залежність одержання допомоги по безробіттю від внеску застрахованої особи, а саме від сплати страхових внесків і страхового стажу. Однак постійні тенденції, пов’язані із зміною страхових тарифів, зростаючі витрати підприємств на оплату праці та кардинальні зміни в механізмах

нарахування страхових внесків до Фонду соціального страхування на випадок безробіття (далі ФСС НВБ) зумовлюють необхідність дослідження даного процесу в умовах господарської діяльності ХХХ (табл. 2.10, додаток Г4).

Розрахунки, здійснені в табл. 2.10 вказують на загальну тенденцію, що полягає в зменшенні суми нарахованих у ХХХ страхових внесків до Фонду соціального страхування на випадок безробіття за період 2020 – 2021 рр. та відповідному зростанні за наступні 2021 – 2022 рр.

Переважаючим фактором, який забезпечив такі тенденції у 2020 – 2021 рр. були зміни середньооблікової чисельності штатних працівників, яка зменшилась на 127 осіб або більше ніж на п'яту частину (20,3 %), тоді коли фактор зміни середньомісячної заробітної плати на підприємстві мав позитивний, однак не переважаючий вплив – приріст на 16,3 % (1733,01 грн). За наступні 2021 – 2022 р. обидва фактори мали позитивний вплив, що сукупно вилилось в суттєве зростання надходжень до ФСС НВБ у формі страхових платежів від ХХХ. Одночасно, слід відмітити незмінність умовно розрахованого страхового тарифу для підприємств, зокрема ХХХ – 1,07 %, що пояснюється законодавчо обумовленими змінами пропорцій розподілу сплачуваного ЄСВ. Графічно зроблені висновки доповнює рис. 2.8.

2.2. Оцінка досягнутого рівня соціального захисту населення через систему соціального страхування та пенсійного забезпечення

Функціонування державного соціального страхування має забезпечувати водночас збереження та повне відновлення працездатності в активній частини населення, а також гарантування матеріальної підтримки особам, які втратили працездатність, з обумовлених причин. Це в свою чергу обумовлює розв'язання окремих аспектів соціального захисту, зокрема шляхом надання мінімально стабільного доходу працівникам, що з об'єктивних причин не можуть отримати його самостійно.

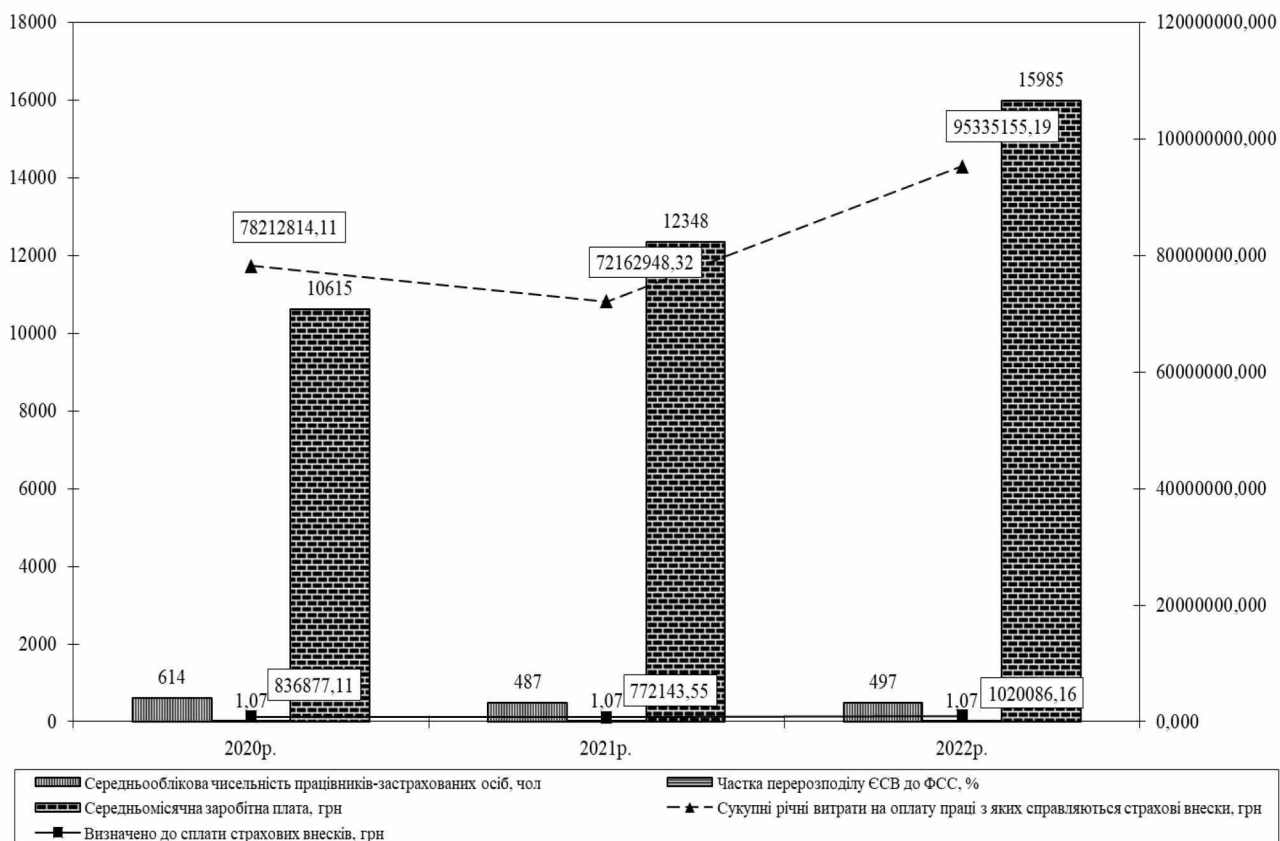

Рис. 2.8. Динаміка зміни параметрів та обсягів формування страхових внесків до ФСС НВБ ХХХ, 2020 – 2022 рр.

Визначений до сплати у ХХХ розмір ЄСВ підлягає розподілу між окремими видами соціального страхування і формує фінансову основу для подальшого соціального захисту застрахованих осіб з числа нинішніх або колишніх працівників підприємства.

Пенсійне страхування охоплює значну кількість громадян, а пенсійна система переобтяжена різними пільгами й виплатами. Через Пенсійний фонд відбувається фінансування, крім пенсій за віком, ще й пенсій за інвалідністю, у разі втрати годувальника, соціальних пенсій. Частина коштів на фінансування зазначених виплат поступає несвоєчасно, що призводить до затримки у виплаті пенсій. На надходження до пенсійного фонду України впливає високий рівень демографічного навантаження на працездатне населення (13,2 млн пенсіонерів на 15,6 млн платників внесків) – один з найвищих у Європі, а також наявність у значної частини застрахованих осіб пільг щодо сплати внесків та низька зароби-

тна плата, яка у четвертій частині працюючих нижча від прожиткового мінімуму. Ці фактори посилюють незбалансованість солідарної системи, стримують запровадження накопичувальної системи пенсійного страхування та негативно впливають на розвиток недержавного пенсійного забезпечення.

Аналіз використання бюджетів ФСС НВБ різних рівнів вказує на переважачу роль саме виплат щомісячних допомог по безробіттю в структурі видатків фонду для фінансування всього комплексу матеріального забезпечення та соціальних послуг, як стосовно всіх учасників даного виду соціального страхування, так і по відношенню до бюджетних установ та їх працівників.

Визначення розміру допомог, регламентується відповідними законодавчими актами, якими зокрема, визначено право застрахованих осіб, які втратили роботу з незалежних від обставин і визнані безробітними, на отримання такої допомоги протягом 360 календарних днів за кожні два роки.

Розмір середньомісячної допомоги з безробіття у більшості випадків, але не виключно залежить від страхового стажу застрахованих осіб: до 2 років – 50 %; від 2 до 6 років – 55 %; від 6 до 10 років – 70 %. Крім того, в залежності від тривалості безробіття дана допомога зменшується і виплачується у відсотках до визначеного розміру: перші 90 календарних днів – 100 %; протягом наступних 90 календарних днів – 80 %, у подальшому 70 %.

З однієї сторони досить низький рівень заробітної плати в окремих галузях економіки впливає на відносно невисокий рівень окремих допомог по безробіттю. Однак встановлене, на матеріалах досліджуваної установи, в останні роки зростання ж рівня заробітної плати пояснює збільшення середнього рівня потенційної допомоги по безробіттю.

З іншої на зростання сукупних виплат допомог по безробіттю нерозривне з таким явищем як збільшення чисельності працівників, які втратили постійне місце роботи. Причому втрата такого місця роботи часто пов'язана із зменшенням масштабів діяльності, тобто зниження обсягів виконуваних робіт і наданих послуг. Така ситуація однозначно вимагає активізацію діяльності, як ФСС НВБ так і самих безробітних в напрямку працевлаштуванням.

Кошти з яких формується бюджет ФСС шляхом постійно здійснюваних нарахувань на доходи роботодавців та застрахованих осіб, використовуються безпосередньо для фінансування соціальних послуг та матеріального забезпечення особам, які мають в них потребу.

Допомога з тимчасової непрацездатності надається застрахованій особі у формі матеріального забезпечення, яке повністю або частково компенсує втрату заробітної плати (доходу), у разі настання в неї одного з таких страхових випадків:

1) тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві;

2) необхідності догляду за хворою дитиною (хворим членом сім'ї) тощо.

При цьому важливо зазначити, що не завжди компенсація втрати заробітку на період тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, що оформляється відповідним лікарняним листом, здійснюється в повному обсязі, а її розмір залежить від страхового стажу застрахованої особи.

Допомога на поховання виплачується рідним тільки в разі смерті найманого працівника, застрахованого в системі соціального страхування з тимчасової непрацездатності і її розмір, на відміну від оплат лікарняних при хворобі чи вагітності, не залежить від попереднього рівня заробітної плати (доходу) померлого і фіксованою величиною, яка щорічно затверджується відповідними нормативними документами. В свою чергу допомога при похованні застрахованої особи або особи, яка перебувала на її утриманні надається застрахованій особі у розмірі, що встановлюється правлінням Фонду, але не менше розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом.

У відповідності до діючого на сьогодні порядку фінансування страхувальників-роботодавців для надання матеріального забезпечення найманим працівникам здійснюється районними, міжрайонними, міськими виконавчими дирекціями відділень Фонду в порядку, встановленому правлінням ФСС протягом десяти робочих днів після надходження заяви.

Аналітичне дослідження масштабів видаткової частини ФСС (з 2023 р. це

буде Пенсійний фонд) по відношенню до працівників ХХХ здійснене на підставі даних відповідної звітності (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Склад, структура та динаміка використання страхових коштів

ХХХ, 2020 – 2022 рр., грн

Види матеріального забезпечення та соціальних послуг	2020 р.		2021 р.		2022 р.		Відхилення (+,-) 2022 р. від 2020 р.	
	сума, грн	питома вага, %	сума, грн	питома вага, %	сума, грн	питома вага, %	суми	питомі ваги
З тимчасової непрацездатності	355044,54	72,8	421612,98	74,1	456237,12	75,6	101192,59	2,8
З тимчасової непрацездатності по догляду за хворою дитиною	41942,07	8,6	38121,72	6,7	38019,76	6,3	-3922,31	-2,3
По вагітності і пологах	81933,35	16,8	102415,94	18,0	103799,98	17,2	21866,63	0,4
На поховання	8800,00	1,8	6720,00	1,2	5460,00	0,9	-3340,00	-0,9
Всього виплат	487698,54	100	568977,19	100	603488,26	100	115789,72	X

Результати аналітичних розрахунків табл. 2.11 свідчать про те, що за період досліджуваних 2020 – 2022 рр. в ХХХ стабільно наявними були декілька видів матеріального забезпечення, серед яких домінувала допомога по тимчасовій непрацездатності, розмір виплат за яким зріс за 2020 – 2022 рр. на 101192,59 грн. Одночасно слід вказати на суттєве зростання іншого виду матеріального забезпечення – допомоги по вагітності і пологах, величина якої збільшилася з 81933,35 грн у 2020 р. до 103799,98 грн у 2022 рр., тоді коли величина інших наявних видів матеріального забезпечення за цей період зазнала зменшення, що графічно ілюструє рис. 2.9.

Рис. 2.9 графічно підтверджує той факт, що за досліджуваний період у ХХХ стабільно зростає загальний обсяг витрат коштів на фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг передбачених даним видом соціального страхування. Таку позитивну тенденцію забезпечує виключно зростання обсягів домінуючого виду виплат – допомоги з тимчасової непрацездатності, що в значній мірі обумовлено зростанням рівня захворюваності найманих пра

цівників підприємства.

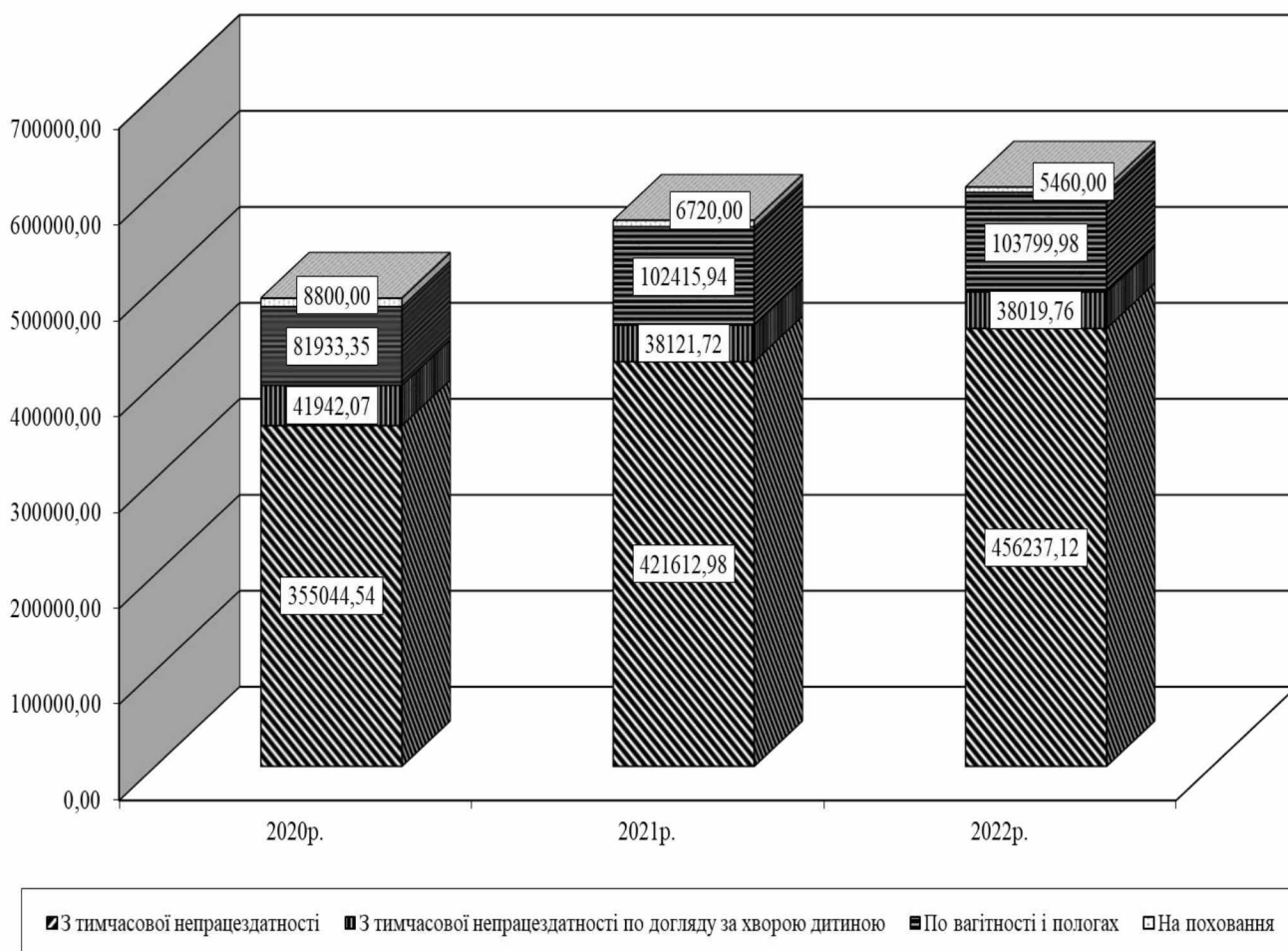

Рис. 2.9. Склад та динаміка виплат працівникам ХХХ, за рахунок коштів ФСС, 2020 – 2022 рр., грн

В той же час динаміка зміни обсягів виплат допомоги з тимчасової непрацездатності по вагітності і пологах та допомоги на поховання – не відзначалась стабільністю, оскільки була наявна лише в окремих періодах.

Відображений на рис. 2.9 факт домінування виплати допомоги по тимчасовій непрацездатності в загальному обсязі витрачених коштів ФСС у ХХХ вимагає подальшого дослідження параметрів нарахування даного виду матеріального забезпечення (табл. 2.12).

Аналіз даних табл. 2.12 за 2020 – 2022 рр. свідчить, одночасно, як про стабільне зростання, середньоденної заробітної плати найманих працівників ХХХ, так і про стабільність середньоденного розміру допомоги по тимчасовій

непрацевдатності. Так, середньоденна заробітна плата за період 2020 – 2021 рр. зросла із 505,49 грн до 588,01 грн, тоді як за наступні два роки збільшилась до 761,20 грн. В той же час, розмір середньоденної допомоги по тимчасовій непрацевдатності збільшувався з 466,25 грн в 2020 р. до 568,41 грн у 2021 р. та відповідно зменшувалася до 716,73 грн у 2022 р.

Таблиця 2.12

Параметри нарахування допомоги по тимчасовій непрацевдатності працівникам ХХХ, 2020 – 2022 рр.

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення (+,-) 2021 р. від 2020 р.	Відхилення (+,-) 2022 р. від 2021 р.
Загальний розмір виплаченої допомоги по тимчасовій непрацевдатності включаючи догляд за хворою дитиною, грн	487698,54	568977,19	603488,26	81278,65	34511,07
Кількість оплачених днів тимчасової непрацевдатності, днів	1046	1001	842	-45	-159
Середньоденний розмір допомоги по тимчасовій непрацевдатності, грн	466,25	568,41	716,73	102,16	148,32
Середньомісячна заробітна плата, грн	10615,20	12348,21	15985,10	+1733,01	+3636,89
Середньоденна заробітна плата на підприємстві*, грн	505,49	588,01	761,20	+82,52	+173,19
Частка середньоденна допомога у середньоденній заробітній платі, %	92,2	96,7	94,2	+4,5	-2,5

*розрахована за один робочий день

Динаміка розрахованого середньоденного розміру допомоги по тимчасовій непрацевдатності, порівняння якого із середньоденним заробітком, що є базою для призначення такої допомоги, загалом свідчить про те, що такий показник за досліджуваний період перебував в межах вісімдесяти дев'яноста відсотків, що свідчить про достатньо значний (до 8 років, а переважно, навіть більше 8 років) страховий стаж, що наочно підтверджує рис. 2.10.

Сформовані в бюджеті ФСС кошти на підприємстві також можуть використовуватися за наступними напрямками:

- а) виплата допомоги по тимчасовій непрацевдатності викликаного вироб-

ничюю травмою (нещасним випадком на виробництві) до моменту відновлення працездатності або встановлення інвалідності;

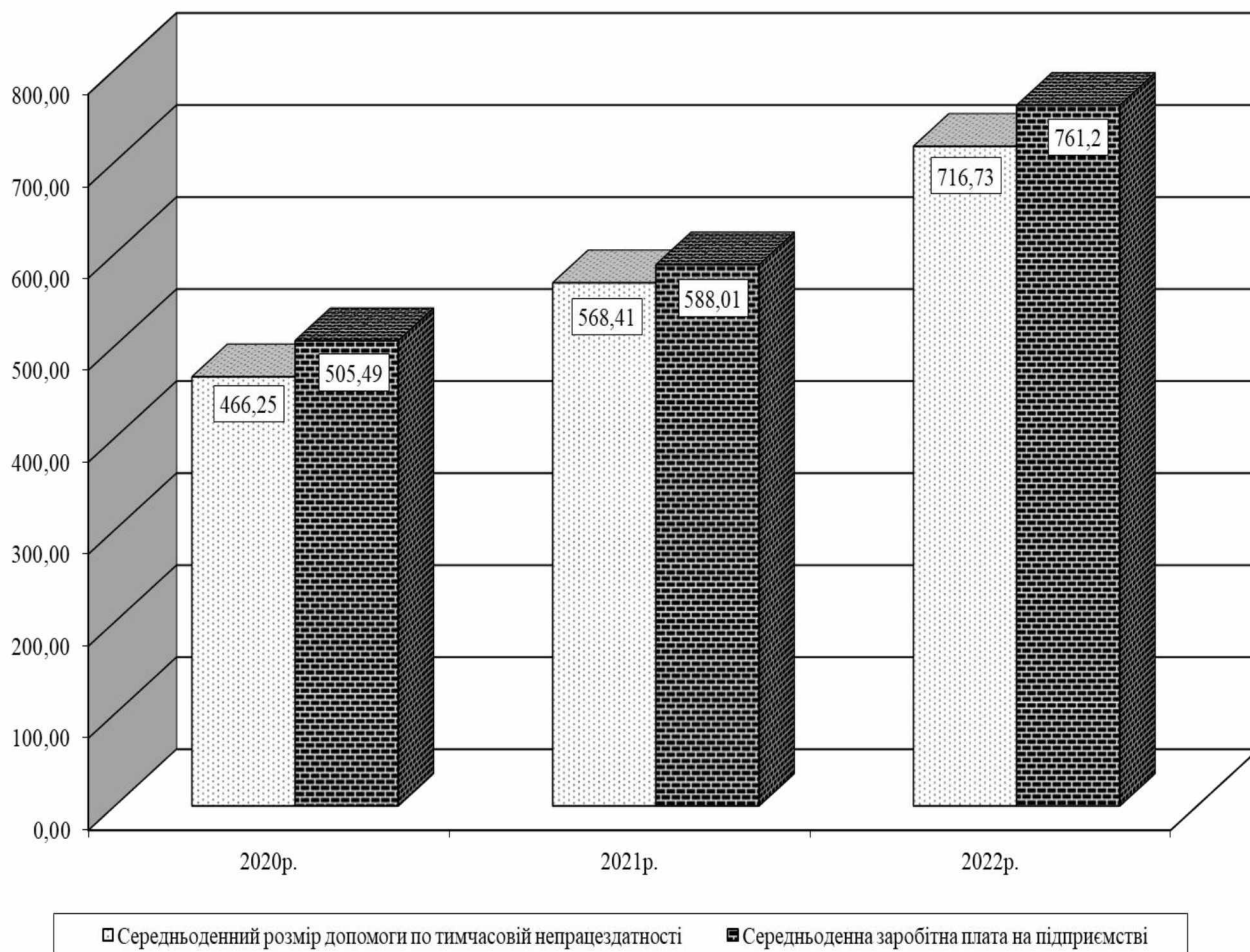

Рис. 2.10. Параметри здійснення виплат по тимчасовій непрацездатності в ХХХ, 2020 – 2022 рр., грн

б) своєчасне та в повному обсязі відшкодування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або в разі його смерті, виплачуючи йому, або особам, які перебували на його утриманні належних витрат;

в) сприяння створенню умов для своєчасного надання кваліфікованої першої невідкладної допомоги потерпілому в разі настання нещасного випадку;

г) організація цілеспрямованого та ефективного лікування потерпілого з метою як найшвидшого відновлення його здоров'я та відновлення працездатності потерпілого, тощо.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Шляхи покращення науково-методологічного забезпечення фінансових відносин між суб'єктами соціального страхування

Створення ефективної системи соціального захисту населення, що розрахована не тільки на ті категорії, які безпосередньо потребують захисту, а й на максимальне стимулювання розвитку економіки та трудових зусиль кожного працездатного члена суспільства є актуальною проблемою сьогодення. Саме тому соціальна політика, на наше переконання, має бути насамперед спрямованою на створення належних умов для довготермінового збільшення доходів найманих працівників та підприємств-роботодавців, як вихідних джерел забезпечення всіх категорій громадян, в тому числі й працівників аграрних підприємств. В цьому напрямку доцільним є її інтеграція у систему стратегічних економічних реформ та функціонування у повному узгодженні із заходами грошово-кредитної, фіскальної, промислової політики, заходами стимулювання економічного зростання.

Сучасний стан соціального захисту населення, і зокрема сільської його частини характеризується не до кінця врегульованою організаційно-правовою базою та недостатнім рівнем фінансового забезпечення, Саме тому нагальною є необхідність визначення основних напрямків поліпшення фінансування системи соціального захисту, підвищення ефективності роботи державних цільових фондів щодо працівників аграрних підприємств.

Визначальною характеристикою соціально-економічного устрою будь-якої держави є прагнення до так званої соціальної справедливості. Очевидним є той факт, що запропонований підхід щодо встановлення однакового рівня забезпечення прожиткового мінімуму для різних категорії отримувачів допомог

– це лише намір дотримання принципу соціальної справедливості в умовах обмеженої кількості фінансових ресурсів у державі.

Необхідність вдосконалення цього принципу, крім всього іншого обумовлюється також тим, що при затвердженні бюджету для різних категорій населення які потребують соціального захисту, встановлюється єдиний рівень забезпечення прожиткового мінімуму, і при цьому не враховується ніяким чином той факт, що різні групи населення, зокрема працівники сільськогосподарських підприємств мають різний рівень житлово-побутових умов, стан здоров'я та інші особливі характеристики (специфіка агропромислового виробництва, рівень доходів селян), тому потребують диференційованого підходу при встановленні прожиткового мінімуму.

Поряд з означеним вище принципом соціальної справедливості подальшого активного розвитку в умовах сучасного агропромислового виробництва, на наш погляд вимагають, насамперед такі базові принципи соціального страхування, як:

- досягнення необхідного соціального забезпечення на умовах обов'язкового страхування всіх працюючих громадян;
- використання всього комплексу форм і видів соціального забезпечення, застрахованих працівників при настанні страхових випадків;
- диференціація основ і норм соціального забезпечення в залежності від характеру і тривалості трудової діяльності, рівня заробітної плати і розмірів страхових внесків працівників;
- фінансування соціального забезпечення за рахунок обов'язкових страхових внесків і недержавних фондів;
- забезпечення охорони і захисту законного права громадян на соціальне забезпечення.

Подальшого удосконалення потребує принцип забезпечення солідарності і субсидування, що вимагає від працюючих фінансового забезпечення тих, хто уже втратив працездатність. Таким чином, функціонує механізм перерозподілу фінансових ресурсів від працездатних непрацездатним.

Але цей зв'язок поколінь є лише частиною загального принципу солідарності. І тому пропонуємо розширити зміст даного принципу у напрямку залучення до його складу перерозподілу засобів між галузями економіки і регіонами, між переробними й іншими галузями, який за останні роки послабився і потребує вдосконалення особливо в напрямку посилення зв'язків агропромислового комплексу з іншими галузями народного господарства, що його обслуговують.

Вдосконалення принципу паритетності полягає в досягненні максимальної рівності представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування (держави, застрахованих осіб і роботодавців) у керуванні соціальним страхуванням. При цьому важливим є забезпечення пропорційного наповнення бюджету цільових фондів за рахунок обов'язкових внесків із заробітної плати працюючих і внесків роботодавців.

Важливим є дотримання принципу цільового використання фінансових ресурсів загальнообов'язкового державного соціального страхування для кожного конкретного виду соціального страхування, що зараз порушується особливо по відношенню до працівників сільськогосподарських підприємств.

Досягнення максимального втілення в життя задекларованих принципів соціального страхування є лише одним із напрямків вирішення проблем соціального захисту населення. Одночасно залишається не до кінця вирішеною проблема фінансового забезпечення соціального захисту громадян від несприятливих соціально-економічних факторів, що є прерогативою системи державного соціального страхування. Адже, як свідчить досвід зарубіжних країн встановлено, що у період трансформаційних процесів в економіці дієвого соціального захисту потребують насамперед найбільш уразливі в соціальному плані верстви населення, зокрема й працівників аграрних підприємств. Завданням працездатного населення, на першому етапі функціонування ринкової економіки є необхідність забезпечувати власний соціальний захист через свою працю і відповідну сплату страхових внесків.

Ідентифіковані, на основі дослідження сучасного стану здійснення дер-

жавного соціального страхування по відношенню до працівників аграрних підприємств, проблеми забезпечення належного рівня соціального захисту сільських жителів потребують вирішення одночасно як на законодавчому так і практичному (економічному) рівнях. Адже кожний крок в реформі соціального захисту через систему соціального страхування має бути законодавчо закріпленим, а механізм його втілення на практиці – обґрунтований шляхом відповідних актуарних розрахунків виходячи із економічної ситуації в державі.

В зв'язку з цим наголошуємо на необхідності активізації наукових пошуків в напрямку розробки і встановлення оптимальних розмірів тарифів по внесках до фондів соціального страхування, особливо це актуально для аграрного сектору, де роботодавці починаючи з 2005 р. сплачують страхові внески не в складі фіксованого сільськогосподарського податку, а в тих розмірах як і в інших галузях. Однак на сьогодні цей процес, на спільну думку українських дослідників, має значне коло проблем, основними з яких на наш погляд є наступні:

- тарифи страхових внесків у різні фонди соціального страхування встановлюється незалежно;
- наявний достатньо значний політичний вплив при встановленні тарифів за видами соціального страхування;
- загострюється необхідність зменшення податкового навантаження на платників різних галузей народного господарства, зокрема і насамперед – сільського господарства.

Такі перешкоди як політичного так і соціально-економічного характеру в сукупності гальмують здійснення реформ механізму здійснення державного соціального страхування в оптимальні строки.

Невід'ємною складовою системних заходів по вирішенню означених проблем, на наш погляд, має стати використання позитивних надбань методології актуарних розрахунків. Загальновідомо, що під актуарними розрахунками розуміють сукупність спеціальних методів теорії ймовірності, економічної і соціальної статистики, які використовуються для оцінки ризиків і настання страхових випадків в галузі фінансів, пов'язаних із випадковими подіями. Традиційно

вони відігравали провідну роль в побудові фінансових систем страхування життя.

Оцінка перспектив розвитку системи соціального страхування за допомогою актуарних розрахунків, розробка відповідних методів фінансування, аналіз різних методів розрахунку тарифів страхових внесків і витрат відповідних соціальних фондів з врахуванням економічних та демографічних факторів, на наш погляд, неможлива без застосування сучасних комп'ютерних технологій. При цьому інформаційна наповнюваність має забезпечуватись за рахунок використання даних державної статистики, відповідної статистики Фондів соціального страхування, їх бухгалтерської звітності. Однак на сьогоднішній день основні демографічні показники, на яких традиційно базуються актуарні технології практично недоступні для використання, оскільки подібна статистика в нашій країні в потрібному ракурсі не ведеться.

В зв'язку з цим, в міру розвитку системи соціального страхування, заснованої на ринково-орієнтованих принципах, об'єктивною необхідністю має стати створення відповідного підрозділу актуарних розрахунків в системі соціального страхування, перед яким буде поставлена задача організації і контролю за актуарною діяльністю в сфері державного і недержавного соціального страхування.

Актуарне моделювання розвитку системи соціального страхування дозволяє здійснювати оцінку її вартості. Створення моделі актуарних розрахунків, на наш погляд має відбуватись із врахуванням чотирьох основних складових, а саме: збір та узагальнення статистичних даних, що відображають дійсний стан функціонування системи соціального страхування; аналіз достовірності отриманих (зібраних) даних; оцінка попереднього досвіду здійснення соціального страхування в розрізі окремих його складових; виконання власне прогнозних розрахунків.

Дані, які формуються при функціонуванні системи соціального страхування повинні охоплювати детальну інформацію про розміри страхових внесків роботодавців та застрахованих осіб з одного боку і обсяги матеріального забезпечення та соціальних послуг в системі соціального страхування з іншого. По-

передньо проведені дослідження рівня функціонування соціальних фондів дало підстави розробити перелік необхідних показників для формування відповідної інформаційної бази.

В узагальненому виді створення моделі актуарних розрахунків в системі державного соціального страхування, на нашу думку, вимагає збору інформації про учасників такої системи – застрахованих осіб, які є одночасно платниками страхових внесків і отримувачами соціальних виплат, в розрізі окремих складових, що наочно відображені на рис. 3.1.

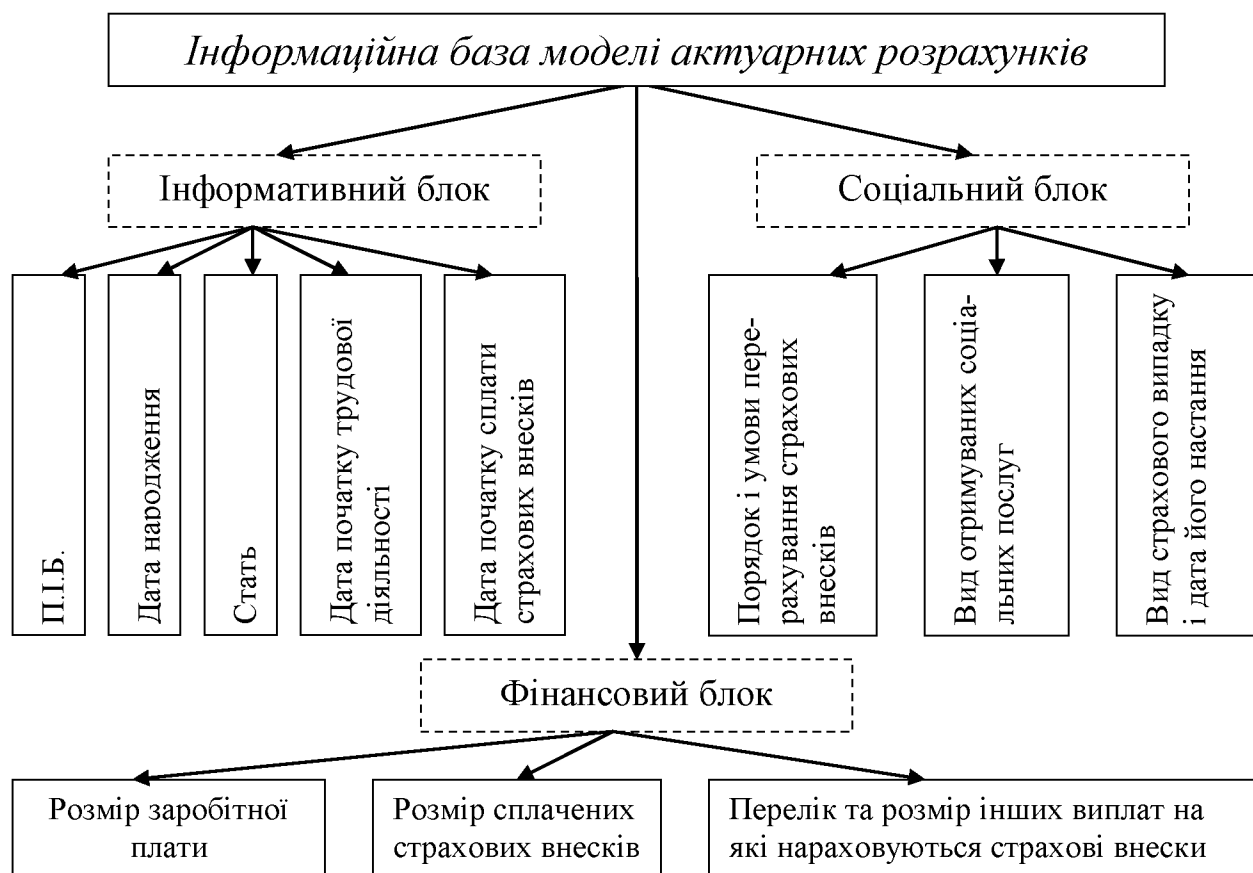

Рис. 3.1. Інформаційне забезпечення моделі актуарних розрахунків в системі державного соціального страхування

Наведений рисунок наочно підтверджує розподіл запропонованої сукупності показників, які забезпечують інформаційне наповнення моделі актуарних розрахунків в системі державного соціального страхування на три окремих блоки: інформативний, фінансовий та соціальний.

Саме такий розподіл, на наш погляд, має забезпечити досягнення максимального наповнення інформаційної бази системи соціального страхування,

особливо по відношенню до працівників сільськогосподарських підприємств. Адже в аграрній сфері, до цих пір існує достатній спектр проблем зі збором інформації про учасників системи соціального страхування, через розвинуту тіньову зайнятість. Сезонний характер виробництва і відповідну непостійну зайнятість окремих груп працівників досить поширені альтернативні (нарівні з грошовою) форми оплати праці тощо.

Загалом слід наголосити на тому, що якісне втілення інформаційної частини моделі актуарних розрахунків соціального страхування є підґрунтям створення реєстру індивідуального обліку застрахованих осіб.

Такий персоніфікований облік дозволить отримати додаткову інформацію, відсутню чи недостовірну на сьогоднішній день, що якісно збільшить перелік факторів і об'єм даних як результат розширить сферу застосування методів і точність результатів актуарного аналізу. Облік кожної застрахованої особи, на протязі всього періоду страхового стажу, розміру його заробітної плати, пільг, страхових внесків, сплачуваних за окрему застраховану особу, дозволить з більшою точністю спрогнозувати не тільки об'єм коштів, необхідний на здійснення соціальних виплат таким особам, але й баланс системи соціального страхування загалом.

Аналіз достовірності отриманих в інформаційній частині моделі даних відбувається шляхом звіряння даних про учасників системи на момент останньої попередньої та поточної оцінок відповідної інформації. Така процедура вимагає повноти даних про кожного члена системи соціального страхування.

Наступний складовий елемент побудови моделі актуарних розрахунків – оцінка попереднього досвіду функціонування системи державного соціального страхування вимагає обов'язкового врахування особливостей його окремих видів починаючи від природи страхових випадків і завершуючи особливостями фінансового забезпечення соціальних послуг, тобто їх характерні риси.

Нарешті актуарне прогнозування, що є результуючим елементом побудови моделі актуарних розрахунків в системі державного соціального страхування доцільно узагальнити в чотирьох взаємопов'язаних стадіях.

В цілому запропонована нами схема побудови моделі актуарних розрахунків має стати невід'ємною рисою реформування існуючої системи соціального страхування. Зокрема, сприятиме оптимізації розмірів страхових тарифів по окремих її видах для забезпечення збалансованості дохідної та видаткової частин окремих соціальних фондів, і як наслідок досягнення максимально високих і економічно обґрунтованих соціальних виплат.

В той же час впровадження у систему державного соціального страхування на широкому рівні актуарних розрахунків обов'язково має бути пов'язане із зростанням рівня ефективності управління та державного регулювання діяльності цільових позабюджетних фондів соціального спрямування. Підтвердження висунутого твердження є задекларований на державному рівні європейський шлях реформування соціального страхування, що передбачає широке впровадження в систему соціального страхування елементів самоврядування в поєднанні з ефективним державним регулюванням процесів в середині неї.

Вітчизняна методологія державного регулювання соціального страхування, на сьогоднішній день представлена сукупністю взаємопов'язаних методів, які поділяються за формами впливу на прямі і опосередковані та за засобами впливу – правові, адміністративні, економічні і пропагандистські.

Методи прямого впливу безпосередньо діють на функціонування суб'єктів соціального страхування за допомогою інструментів адміністративно-правового характеру (нормативно-правові акти, директивні заходи, цільові програми). В свою чергу непрямі методи впливають на стан здійснення соціального страхування через створення певного економічного середовища, в рамках якого діють його суб'єкти у потрібному державі напрямку.

Загалом співставлення вітчизняного досвіду і практики розвинутих країн світу вказує на те, що державне регулювання у сфері соціального страхування має вдосконалюватись на базі таких методологічних підходів, як: підвищення рівня соціального захисту працюючих можливе при узгодженні дій урядових, підприємницьких і профспілкових структур, усіх членів суспільства; гармонізація відносин основних суб'єктів: найманих працівників, роботодавців і держа-

ви; перерозподіл фінансових ресурсів системи соціального страхування на підтримку заходів для збереження прийнятого і доступного рівня життя тощо. Органічне поєднання цих, а також інших ефективних заходів державного впливу на систему соціального страхування сприятиме побудові моделі державного регулювання соціального страхування, яка повністю відповідатиме сучасному розвитку ринкових відносин.

3.2. Перспективи підвищення ефективності функціонування державного соціального страхування та пенсійного забезпечення в сучасних умовах розвитку аграрної сфери

Функціональна нечіткість теоретичних форм страхових платежів постійно відтворює проблему фінансової нестійкості системи обов'язкового соціального страхування. Особливо важливим, на нашу думку, є розв'язання цього питання під час запровадження обов'язкового медичного страхування.

На сьогоднішній день в Україні гостро постала проблема пошуку нових шляхів фінансування системи охорони здоров'я. Організація охорони здоров'я, яка забезпечує право кожного громадянина на одержання медичної допомоги, може бути забезпечена системою страхової медицини, яка повинна вирішувати питання гарантованості та доступності медичних послуг для широких верств населення, зокрема сільської його частини, а також залучення додаткових ресурсів у сферу охорони здоров'я.

Важливим при цьому є функціонування медичного страхування, яке передбачає страхування на випадок втрати здоров'я з різних причин. На наш погляд, воно забезпечує більшу доступність, якість і повноту щодо задоволення потреб населення в наданні медичних послуг і є порівняно ефективнішим із державним фінансуванням системи охорони здоров'я.

Медичне страхування – це форма соціального захисту населення щодо охорони здоров'я, пов'язана з компенсацією витрат громадян на медичне обслу-

говування, а також система організаційних та фінансових заходів щодо забезпечення діяльності страхової медицини. Воно передбачає страхування на випадок втрати здоров'я з будь-якої причини і має певні переваги перед приватними і державними системами, а також відомчою медициною, забезпечуючи більшу доступність, ясність і повноту щодо задоволення різноманітних потреб населення в наданні медичних послуг.

В процесі запровадженні медичного страхування в Україні важливим є врахування особливостей реформ фінансового забезпечення охорони здоров'я в деяких країнах східної Європи та інших країнах, які хоча й мають однакове з нами соціалістичне минуле, однак на сьогодні випереджають нас із позитивними перетвореннями в сфері медичних послуг. При цьому особливу важливість становлять позитивні напрацювання світової спільноти щодо фінансування охорони здоров'я на страхових принципах саме по відношенню до працівників аграрних підприємств та інших сільських жителів.

Дослідження світового досвіду фінансування сфери охорони здоров'я дає підстави виділити три форми його здійснення: бюджетну, соціальну, приватну. Бюджетна система охорони здоров'я найвиразніше була представлена в СРСР. В свою чергу соціальна форма фінансового забезпечення медичного страхування притаманна переважній більшості країн західної Європи, а приватна для США.

Відмінність між ними проявляється в особливостях організації та здійснення заходів із фінансування охорони здоров'я. Так бюджетна система фінансування передбачає використання коштів податкових надходжень до бюджету, результатом чого є недостатній рівень стабільності фінансового забезпечення охорони здоров'я. В свою чергу соціальна система фінансування заходів з охорони здоров'я базується на сукупному використанні коштів акумульованих від цільових внесків підприємств, працівників та дотацій держави. Важливо зазначити, що для соціальної системи характерне співіснування державних і приватних систем охорони здоров'я. Наприклад, у Німеччині передбачена можливість виходу певної категорії населення з державної системи та її участь у приватно-

му страхуванні за умови контролю держави за його якістю. У Франції, зокрема, державна система не забезпечує повного відшкодування вартості лікування, що спонукає населення брати участь у приватному страхуванні [36]. У Великій Британії поряд із тим, що все населення застраховане державою, у випадках, коли державна система не влаштовує громадян, з метою поліпшення обслуговування вони мають змогу взяти участь у приватному страхуванні [60].

Серед всіх завдань реформ охорони здоров'я в зазначених країнах провідне місце займала реформа фінансування. І тому в основу таких змін було поставлено досягнення загальної доступності всіх видів медичної допомоги, підвищення ефективності охорони здоров'я, зміцнення міжгалузевої взаємодії з широкою участю населення, що на нашу думку має бути обов'язково застосовано і в Україні. Це дасть передумови для певного вирівнювання фінансових можливостей аграрних підприємств і підприємств інших галузей по задоволенню комплексу послуг в сфері охорони здоров'я.

Від соціалістичного періоду свого історичного розвитку Україна успадкувала складну й малоефективну систему охорони здоров'я, розвиток якої базувався переважно на екстенсивних засадах. За роки незалежності в Україні не відбулося кардинального реформування системи охорони здоров'я. Саме така ситуація, тобто гостра необхідність забезпечення ефективного та доступного для всіх категорій громадян і особливо працівників аграрних підприємств медичного обслуговування обумовлює насамперед невідкладне створення страхової системи фінансування охорони здоров'я.

На сьогодні саме медичне страхування є основною формою соціального захисту населення щодо охорони здоров'я, пов'язане з компенсацією витрат громадян не медичне обслуговування, а також система організаційних та фінансових заходів для забезпечення діяльності страхової медицини. Медичне страхування поділяється за формами на обов'язкове і добровільне (рис. 3.2).

При цьому обов'язкове медичне страхування є частиною системи соціального страхування і основною формою медичного страхування в країнах з ринковою економікою, тоді як добровільне медичне страхування є доповненням

до обов'язкового і гарантує оплату медичних послуг, що надані понад його програму.

Рис. 3.2. Механізм здійснення медичного страхування в обов'язковій та добровільній формах [9]

Ефективне запровадження обов'язкового медичного страхування неможливе без створення відповідної законодавчої бази. На сьогоднішній день в Україні існують чотири альтернативних проекти законів, що стосуються запровадження системи обов'язкового медичного страхування. Узагальнивши змістове наповнення цих законодавчих актів можемо поділити їх на дві групи: ті, які базуються на концепції соціального страхування і передбачають створення ще одного національного страхового Фонду; ті, що базуються на концепції обов'язкового цивільного (комерційного) страхування та орієнтовані на створення конкурентного ринку обов'язкового медичного страхування за участю багатьох конкуруючих комерційних страхових компаній.

Зваживши на запропоновані підходи до розвитку страхової медицини, а

також враховуючи стан медичного обслуговування сільських жителів, вважаємо виправданим прискорення процесів законодавчого закріплення і введення медичного страхування на засадах загальнообов'язкового державного соціального. Зрозуміло, що такі зміни відразу загострять проблему зростання сукупного навантаження на страхувальників та застрахованих осіб через появу додаткових страхових тарифів для медичного страхування. І тому важливим є комплексний підхід і використання всієї методології актуарних розрахунків з метою встановлення таких розмірів страхових тарифів, які б з одного боку забезпечили формування необхідних обсягів фінансових ресурсів для фінансування медичного обслуговування застрахованих при настанні страхових випадків, а з іншого не стали на стільки обтяжливими для платників, щоб ті не постали перед проблемою неможливості їх сплати у визначених розмірах і у встановлені терміни.

Загалом вважаємо, що розбудова страхової медицини має здійснюватися з добровільної згоди всіх суб'єктів медичного страхування і супроводжуватися покращенням їх фінансових можливостей. Тому звичайно, що запровадження загальнообов'язкового державного медичного страхування не має чинити перешкод розвитку медичного страхування на комерційних засадах через мережу страхових компаній, цим самим забезпечуючи можливість громадянам із достатньо високим рівнем власних доходів, при бажанні, створювати додаткові фінансові гарантії якісного медичного обслуговування себе і членів своїх сімей.

Загальновідома проблема забезпечення максимальної зайнятості населення залишається однією з найгостріших, що підтверджує ситуація на ринку праці України, зокрема в сільському його сегменті. Подолання тривалого спаду виробництва та започаткування стійких тенденцій до його нарощування досі не призвели до суттєвих зрушень в даній сфері, а чисельність безробітних з числа працівників аграрних підприємств за останні роки неухильно зростає.

Здійснений аналіз основних форм прояву та тенденцій поширення безробіття в аграрному секторі України на сучасному етапі засвідчив необхідність реалізації наступного кола заходів, а саме:

– всебічне сприяння інвестиційній політиці, що забезпечить створення робочих місць у високотехнологічних виробництвах, сільській місцевості та моноструктурних населених пунктах. Важливим напрямом має стати державна підтримка вітчизняного аграрного товаровиробника, що особливо актуально в умовах євроінтеграції;

– оптимізація податкової політики, яка залишається обтяжливою, складною і незрозумілою для платників, стимулюючи тіньову зайнятість;

– упровадження єдиної інформаційно-аналітичної служби зайнятості;

– удосконалення статистики робочих місць, виведення її з тіні. Служби зайнятості пропонують клієнтам інформацію головним чином про низькооплачувані робочі місця;

– підготовка робочої сили, кваліфікація і перекваліфікація працівників відповідно до потреб ринку праці і заявлених потреб роботодавців тобто до реального попиту на працю, оцінка якого з боку органів влади є неадекватною:

– стимулювання переходу з контингенту безробітних або потенційно безробітних до економічно неактивного населення шляхом спрощення процедур розрахунку пенсії, обліку виробничого стажу і виходу на пенсію;

– стимулювання реєстрації безробітних у державних центрах зайнятості шляхом збільшення допомоги з безробіття, надання широкого спектру послуг для безробітних, що особливо актуально в сільській місцевості.

Наслідком цього є важливість втілення заходів по скороченню безробіття на селі одночасно із завершенням реформ аграрного сектору, запровадженням нових ринкових підходів до його організації та функціонування.

В нинішніх умовах найперспективнішими з них можна визначити наступні: 1) розширення діяльності особистих селянських господарств; 2) нарощування потужностей сільськогосподарських підприємств, у першу чергу за рахунок трудомістких галузей; 3) розвиток сфери послуг, що в першу чергу, полягає у відновленні діяльності непрацюючих об'єктів соціальної інфраструктури села, а також розширення забезпеченості сільських населених пунктів соціальними об'єктами; 4) розбудова інфраструктури аграрного ринку, зокрема заготів-

льних, переробних, складських об'єктів, транспортних, постачальницьких, інформаційно-маркетингових дорадчих та інших структур; 5) активізація розвитку підприємництва на селі, в першу чергу у несільськогосподарських галузях тощо. Саме ці заходи мають стати тим кроком, що допоможе вирішити проблему ліквідації безробіття на селі за умов обмежених фінансових ресурсів системи соціального страхування на випадок безробіття.

Соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань на сьогоднішній день характеризується невідкладною проблемою, що потребує уваги на державному рівні – запобігання росту інвалідності та зниження професійної захворюваності в контексті збереження трудового потенціалу держави і не в останню чергу працівників аграрних підприємств. Незважаючи на тенденцію зменшення за останні роки, рівня загального і смертельного травматизму він до цих пір залишається одним з найвищих у світі. Так, зокрема у Великобританії ризик загибелі працівників на виробництві у 8,5 рази нижчий, у Японії в 3 рази, в країнах європейського союзу – більш, як у 2 рази. При цьому однією з основних проблем залишаються фінансові труднощі даного виду соціального страхування, що виражаються у дефіциті бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [60].

Враховуючи дану ситуацію, особливого значення набуває політика державного регулювання в зазначеній сфері, адже законодавчий орган і виконавчі структури здійснюють вплив лише на тенденції та ефективність розвитку соціального страхування. В зв'язку з цим вважаємо за необхідне посилення роботи в напрямку вивчення природи професійних ризиків і визначення на цій основі оптимальних розмірів страхових тарифів, в тому числі й для аграрних підприємств, що страхують власних працівників від нещасних випадків при веденні сільськогосподарського виробництва.

Поряд з цим, актуальним залишається питання вирішення проблеми професійної працездатності. Наявність на підприємствах різних форм власності загалом, і в аграрному секторі зокрема, значної кількості робочих місць із важ-

кими та шкідливими умовами праці, а також виробництв з несприятливими технологічними режимами і наднормовими роботами в поєднанні з низьким рівнем медичного обслуговування обумовлює зниження професійної кваліфікації трудових ресурсів в сільському господарстві. У цьому напрямку, вважаємо за доцільне активізацію використання потенціалу законодавчої бази в даній сфері, що не реалізується повною мірою через дефіцит робочих місць для раціонального працевлаштування хворих на професійні захворювання. Адже без створення додаткових робочих місць для такого контингенту працівників неможлива повномасштабна реалізація означеного закону.

Підсумовуючи дослідження пов'язані з розробкою напрямків вдосконалення чинної системи соціального страхування та пенсійного забезпечення працівників аграрних підприємств забезпечення слід акцентувати увагу на визначальному моменті, який полягає в тому, що ефективне реформування соціального страхування в системі соціального захисту населення можливе лише за умови стабілізації законодавства в соціальній сфері, оптимізації податкового навантаження та надійному правовому захисті платників страхових внесків.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено узагальнення теоретико-методологічних засад формування фінансового механізму державного соціального страхування працівників аграрних підприємств та запропоновано нові підходи до вирішення наукового завдання підвищення рівня соціального захисту найманих працівників. Результати дослідження зводяться до наступного:

Необхідність реалізації соціальної функції держави обумовлює функціонування багаторівневої системи соціального захисту населення, в складі якої паралельно з соціальною допомогою та соціальним забезпеченням домінуючу роль займає соціальне страхування.

Правомірність визначення соціального страхування як системи заходів щодо матеріального забезпечення населення на випадок захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, на випадок безробіття, підтримки материнства й дитинства, охорони здоров'я громадян тощо. Через систему соціального страхування реалізується концепція забезпечення гарантованого мінімального доходу, в якій основою є принцип розподілу з урахуванням ресурсних можливостей суспільства та визначення міри соціальних гарантій.

Аналіз фінансового стану ХХХ, на матеріалах якого виконувалось дослідження, за окремими показниками засвідчив його нестабільність. Тому підприємство має звернути увагу на усунення поточних проблем і розвиток позитивних тенденцій, зокрема для того щоб забезпечити гарантії своєчасних розрахунків з найманими працівниками та державою.

Система державного соціального страхування в Україні була створена для економічного захисту кожної людини у зв'язку зі старістю, тимчасовою втратою працездатності, безробіттям, нещасним випадком на виробництві.

Проведені дослідження вказують на той факт, що у ХХХ розмір страхових внесків до Пенсійного фонду за досліджуваний період характеризувався не стабільними тенденціями змін. Так, за період 2020 – 2021 рр. страхові внески до Пенсійного фонду, як частини ЄСВ, зменшились з 14732478,52 грн до 13592901,60 грн, або на 7,7 %, а за наступні два роки, навпаки, відмічаємо зро-

стання розміру надходжень ЄСВ до Пенсійного фонду від підприємства на 32,1 %. Такі зміни обумовлюються одночасною дією двох факторів: чисельності найманих працівників – застрахованих осіб та розміру їх середньомісячної заробітної плати.

Розрахунки загалом вказують на те, що за період 2020 – 2021 рр. розміри страхових внесків до бюджету ФСС як частини ЄСВ від ХХХ зменшилися на 127373,87 грн, або 7,7 %, винятково, за рахунок впливу зменшення середньорічної чисельності найманих працівників – застрахованих осіб. За наступні 2021 – 2022 рр. слід відмітити зростання розмірів надходжень страхових внесків до ФСС від ХХХ, як в абсолютному, так і у відносному виразах.

Аналітичні розрахунки підтверджують тенденцію, що полягає в зменшенні суми нарахованих у ХХХ страхових внесків до Фонду соціального страхування на випадок безробіття за період 2020 – 2021 рр. та відповідному зростанні за наступні 2021 – 2022 рр.

Функціонування державного соціального страхування має забезпечувати водночас збереження та повне відновлення працездатності в активній частини населення, а також гарантування матеріальної підтримки особам, які втратили працездатність, з обумовлених причин. Це в свою чергу обумовлює розв'язання окремих аспектів соціального захисту, зокрема шляхом надання мінімально стабільного доходу працівникам, що з об'єктивних причин не можуть отримати його самостійно.

Дослідження масштабів видаткової частини ФСС ТВП по відношенню до працівників ХХХ свідчать про те, що за період досліджуваних 2020 – 2022 рр. в ХХХ стабільно наявними були декілька видів матеріального забезпечення, серед яких домінувала допомога по тимчасовій непрацездатності, розмір виплат за яким зріс за 2020 – 2022 рр. на 101192,59 грн.

Динаміка розрахованого середньоденного розміру допомоги по тимчасовій непрацездатності, порівняння якого із середньоденним заробітком, що є базою для призначення такої допомоги, загалом свідчить про те, що такий показник, особливо в останні два роки, перебуває в рамках вісімдесяти дев'яности ві-

дсотків середньоденному заробітку. Причинами таких явищ, є той факт, що користувалися даним видом соціальних послуг, різні групи працівників, зокрема, і тих які мають невеликий (до 8 років) страховий стаж.

Використання коштів за іншими видами соціального страхування, окрім виплат допомоги по тимчасовій непрацездатності, викликаній нещасним випадком на виробництві, яких в досліджуваному періоді в ХХХ не було, не передбачає залучення роботодавця страхувальника. В таких страхових випадках фінансові відносини виходять в площину відносин між застрахованими особами і страховиками – Фондами соціального страхування.

За результатами проведених досліджень слід зосереджено увагу на перспективних напрямках удосконалення фінансового механізму державного соціального страхування працівників аграрних підприємств, зокрема:

– встановлено, що при побудові системи медичного страхування, за нинішніх умов соціально-економічного розвитку аграрного сектору, рівня доходів його працівників та сучасного стану охорони здоров'я на селі, виправданим є використання концепцій соціального страхування, тобто його здійснення в комплексі із вже функціонуючими видами, при паралельному розвитку механізмів залучення до цього процесу комерційних страхових компаній.

– узагальнено складові елементи інформаційної бази стосовно учасників системи соціального страхування, на основі чого запропоновано розподіляти відповідні показників на окремі блоки: інформативний, фінансовий та соціальний. Це сприятиме більш якісному інформаційному забезпеченню і формуванню методичного інструментарію моделі актуарних розрахунків для обґрунтування оптимальних розмірів страхових тарифів.